

17-Şerif Benekçi'nin romanlarında dış göç olgusu: Almanya'da Türk ve Müslüman olmak

Seda Gül KARTAL¹

APA: Kartal, S. G. (2020). Şerif Benekçi'nin romanlarında dış göç olgusu: Almanya'da Türk ve Müslüman olmak. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (21), 280-304. DOI: 10.29000/rumelide.835476.

Öz

1960'lı yıllardan itibaren başlayan Türkiye'den Almanya'ya işçi göçü süreci, toplumsal tarihimiz açısından önemli bir kitlesel göç hadisesi olarak birçok yazar ve şairin eserlerine konu olmuştur. Şerif Benekçi de 1970'li yılların başında eğitim amacıyla gittiği Almanya'da iki yılı aşkın bir süre bulunmuş, bu süre içerisinde göçe dair yaptığı gözlemleri ve edindiği deneyimleri otobiyografik özellikler taşıyan romanları *Şimdi Ağlamak Vakti*(1986), *Bir Şafak Yürüyüşü*(1988) ve *Kumsalı Olmayan Ada*(1990)'da ele almıştır. Göç, farklı toplumları gönüllü veya zorunlu olarak bir araya getiren sosyal bir hareketlilik olduğundan kültürler arası etkileşim ve çatışmalara sebep olmaktadır. Bu açıdan çalışmamızda Almanya'da bulunan Türk ve Müslüman göçmenlerin kültürleşme süreçleri, uyum sorunları ve bu sorunlarla mücadele yöntemleri irdelenmiştir. Şerif Benekçi, göçmenlerin Almanya'daki yaşamlarını, Türk ve Alman toplumları arasındaki kültürel farklılıklara değinerek sosyolojik, bireysel sorunlarına odaklanarak psikolojik, çalışma koşullarına dikkat çekerek de ekonomik boyutu ile değerlendirmektedir. Bunu yaparken her iki topluma mensup birey ve grupların aralarındaki ilişkiyi eleştirel bir bakış açısıyla Türk-Alman, Müslüman-Hristiyan ve Doğu-Batı karşıtlığı üzerinden ele alır. Bu karşıtlıktan kaynaklanan sosyal, ekonomik ve tarihi sebeplerle ötekileştirildikleri ve dışlandıkları bir toplumda Türk ve Müslüman göçmen şahıslar, çeşitli uyum sorunları ile baş etmek zorunda kalırlar. Bu sebeple her açıdan yabancı oldukları bir kültür içinde kaybolmamak için doğal bir savunma mekanizması geliştirerek kendi içlerine dönerler ve Alman toplumuyla etkileşime girmekten kaçınırlar. Bu süreçte kimliklerinin kaynağı olarak gördükleri dini ve kültürel değerlerini korumaya veya yeniden keşfetmeye çalışırlar.

Anahtar kelimeler: Almanya, dış göç, uyum, kültürleşme, Şerif Benekçi

Emigration in Şerif Benekçi's novels: Being Turkish and Muslim in Germany

Abstract

The process of labor migration from Turkey to Germany that began in the 1960s has been the theme of the works of many writers and poets as a significant mass migration event with regards to our social history. Şerif Benekçi also stayed more than two years in Germany to study in the early 1970s, and during this time he covered his observations on immigration and his experiences in his autobiographical novels *Şimdi Ağlamak Vakti* (Time to Cry Now, 1986), *Bir Şafak Yürüyüşü* (A Dawn Walk, 1988) and *Kumsalı Olmayan Ada* (The Island without a Beach, 1990). Because migration is a social mobility that gathers different societies, whether voluntarily or necessarily, it causes cross-cultural interaction and conflict. From this point of view, our study examined the processes of acculturation of Turkish and Muslim immigrants in Germany, problems of adaptation,

¹ Arş. Gör. Dr., Marmara Üniversitesi, Atatürk Eğitim Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü (İstanbul, Türkiye), sedagulkartal@marmara.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0388-9952 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 25.09.2020-kabul tarihi: 20.12.2020; DOI: 10.29000/rumelide.835476]

Adres
İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türkçe Eğitimi ABD Cevizli Kampüsü, Kartal-İstanbul/TÜRKİYE
e-posta: editor@rumelide.com

Address
İstanbul Medeniyet University, Faculty of Education Sciences, Turkish and Social Sciences Education, Turkish Language Teaching Education, Cevizli Campus, Kartal-İstanbul /TURKEY
e-mail: editor@rumelide.com

and methods of combating these problems. Şerif Benekçi evaluates the life of immigrants in Germany psychologically by focusing on their socio-cultural and individual problems, and economically by drawing attention to working conditions while addressing the cultural differences between Turkish and German societies. For this purpose, he discusses the relationship between individuals and groups belonging to both societies from a critical point of view through Turkish-German, Muslim-Christian, and east-west contradictions. Turkish and Muslim immigrant individuals are forced to deal with various adaptation problems in a society where they have been marginalized and excluded for social, economic, and historical reasons arising from these contradictions. Therefore, they turn in on themselves and avoid interacting with German society by developing a natural defense mechanism so as not to dissolve in a culture in which they are strangers in every respect. In this process, they try to protect or rediscover their religious and cultural values, which they see as the source of their identity.

Keywords: Germany, emigration, adaptation, acculturation, Şerif Benekçi

Giriş

II. Dünya Savaşı'nın ardından Almanya'nın da dâhil olduğu birçok Avrupa ülkesinin yeniden inşası için ucuz ve yoğun iş gücü ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaç neticesinde 1961 yılında yapılan Türk-Alman İşgücü Anlaşması ile Almanya'ya kitlesel bir işçi göçü hareketi başlamış ve bu hareket ilerleyen dönemlerde sosyal ve siyasî göç şeklinde devam etmiştir (Adıgüzel, 2016, s. 65-67). Türkiye açısından ekonomik sıkıntılar ve işsizlik gibi etkenleri ortadan kaldıracak bir yol olarak görülen büyük çaptaki bu dış göç, daha sonra her iki ülkenin toplumsal dokusunu önemli ölçüde etkileyen bir olguya dönüşmüştür (Abadan-Unat, 2006, s. 1).

Her edebiyatın içinde üretildiği toplumla kopmaz, yadsınamaz ve reddedilemez şekilde bağlı olduğu kabul edilmektedir. Zira edebiyat, doğrudan toplumsal gerçekliği ve olayları anlatmasa dahi insan ve dolayısıyla toplum ile ilgili olmak durumundadır (Alver, 2006, s. 11-12). Bu sebeple toplumları etkileme ve değiştirme gücüne sahip bir olgu olan göç, ilk sözlü ürünlerden günümüze kadar birçok edebî eserde çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. 1960'ların sonlarına doğru göçmen yazar ve şairlerin edebî çalışmalarında bulunmaya başlamasıyla birlikte toplumsal öneme sahip bir hadise olarak Türkiye'den Almanya'ya işçi göçü süreci de edebiyatımızı besleyen kaynaklardan biri hâline gelmiştir. İlk kuşak göçmen yazarlar eserlerinde göçmenlerin yaşamlarını ve sorunlarını; yaşadıkları gurbet ve yalnızlık duyguları, kültürel farklılıklar ve yabancılaşma, ötekileştirilme ve dışlanma, birbirleriyle ve ev sahibi topluma mensup bireylerle ilişkileri ve çatışmaları, iş yaşamında karşılaştıkları güçlükler ve ağır çalışma koşulları çerçevesinde ele almışlardır. Bu eserler, göçmen edebiyatı veya göç edebiyatı olarak adlandırılan türün içerisinde değerlendirilmiştir.

Bu tür, ana dillerinden uzak bir coğrafyada azınlık durumunda kalan temsilcilerce meydana getirilen, farklı ve yeni bir kültürel ortamda üretilen edebî ürünlerle sınırlandırılmaktadır. Bu sebeple her edebiyatın kendi içerisinde ihtiva ettiği göç temasından örülü eserleri bu tür içinde değerlendirmek yetersiz olacaktır (Akgün, 2015, s. 76). Bu da alanda yapılan çalışmalarda türün adlandırılması ve sınıflandırılmasında sorunlar yaşanmasına yol açmaktadır.

Şerif Benekçi, 1970'li yılların başında iki yılı aşkın bir süre Almanya'da göçmen olarak bulunur. Bu süre içinde Güney Almanya'da bulunan Goethe Enstitüsünde dil eğitimi alır ve ardından başladığı üniversite eğitimini tamamlamadan Türkiye'ye dönüş yapar (Gündoğan, 1986a, 90; Göze, 1996, 10).

Bu göç sürecine dair gözlem, izlenim ve deneyimlerini ise *Şimdi Ağlamak Vakti* (1986), *Bir Şafak Yürüyüşü* (1988) ve *Kumsalı Olmayan Ada* (1990) romanlarında aktarır. Bu romanlarda göçün sebepleri ve sonuçlarını sorgulayıcı bir bakış açısıyla ele alırken birbirinden farklı kültüre sahip iki toplumun göç sürecine tepkilerini sosyolojik, Türk ve Müslüman göçmenlerin kendilerine oldukça yabancı bir toplum içinde yaşadıkları uyum sorunlarını ise psikolojik boyutu ile irdeler.

Şerif Benekçi, romancı kimliğinin yanı sıra yaşamının on beş yıllık bir döneminde imam-hatiplik görevinde bulunmuş bir din adamıdır. Bunun da etkisiyle olsa gerek romanlarında dinî konular ve meseleler önemli bir yer tutmaktadır (Değirmenci, 2008, s. 493). Bir röportajında roman türünün İslâmî sanat anlayışının emrine verilmesi gerektiğine dair düşüncelerini şu şekilde dile getirir:

“Romancı Müslümansa, kendi Müslüman dünyasını anlatacaktır. Dolayısıyla kendi kültürünü, inancını verecektir romanında. Romanın kişileri Müslümansa şüphesiz onların yaşadığı hayat da Müslümanca olacaktır. Şunu unutmamalıyız ki, şuurlu bir Müslüman olarak hayatını yaşayan kişiler cemiyetimizde çok azdır. İstisnadır handiyse. Böyle bir cemiyete Müslüman hayatı yaşayan tipleri eserlerimizde sunarsak, ideal bir hayat tipini sunarsak, bir zamanlar yaşanmış ve fakat unutulmuş bir hayat tipinin, Müslüman insanın hayat levhalarını bir kahramanlar manzumesinde verirsek, daha faydalı olabileceğimiz kanaatindeyim” (Gündoğan, 1986b, s. 5).

Bu düşüncelerinin yansıması olarak Almanya'ya göç olgusunu ele aldığı romanlarında başkışilerinin; çeşitli sebeplerle göç ettikleri Almanya'da, Türk ve bilhassa İslâm kültürüne ait değerlere tutunarak yaşamlarını devam ettirmek veya yeniden şekillendirmek için uğraştıkları görülür.

Hem kendisi bir süre Almanya'da göçmen olarak bulunmasına hem de ilk kuşak göçmenlerin yaşantılarını ve sorunlarını romanlarında ele almasına rağmen Şerif Benekçi'nin göçmen edebiyatı ile ilgili yapılan veya Türk romanında dış göç temasını ele alan çalışmalara² dâhil edilmediği görülmektedir. Bu romanları Almanya'dan Türkiye'ye dönüş yaptıktan yıllar sonra kaleme alıp yayımlaması³ sebebiyle göçmen edebiyatı dışında değerlendirilmesini kabul etmekle birlikte edebiyatımızda dış göç temasını ele alan yazarlar arasında adının anılmamasının büyük bir eksiklik olduğunu düşünüyoruz. Bu konudaki eksikliği giderme fikrinden hareket ettiğimiz çalışmamızla, Şerif Benekçi'nin dış göç olgusunu ele aldığı üç romanında, göçe dair unsurları tespit ederek Almanya'ya işçi göçünün edebiyata yansımalarını ortaya çıkarmayı ve aynı zamanda yazar hakkında ileride yapılacak çalışmalara da katkı sağlamayı amaçlıyoruz. Yazarın romanlarında dış göç ile ilgili unsurlar; roman şahıslarının göç etme sebepleri, daha sonra da göçten sonraki yaşantılarına odaklanılarak sosyolojik bir yaklaşımla kültürleşme ve uyum kavramları çerçevesinde incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Bunun için de kültürlerarası psikoloji çalışmaları ile tanınan Berry'nin (1997, 2001, 2005) kültürleşme modelinden, Ward ve arkadaşları (1993, 1998, 1999, 2000) ile Aycan ve Berry'nin (1996) uyum süreci hakkındaki sınıflandırmasından yararlanılmıştır. Böylelikle İslâmî edebiyat anlayışına sahip bir yazarın gözünden Almanya'da bulunan Türk ve Müslüman göçmenlerin, kültürel farklılıklar sebebiyle yaşadıkları uyum sorunları ve bu sorunlarla mücadele yöntemleri ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

² Bu çalışmalardan bazıları şunlardır: Asutay, H. (2017). Türk-Alman göçmen edebiyatı: Yazarlar sözlüğü. Edirne: Ceren Yayınları./ Ceylan, G. (2019). 1960'dan günümüze Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatı ve Türk göçmen yazarlar. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çankırı: Çankırı Karatekin Üniversitesi./ Çavuş, B. (2020). Türk romanında dış göç (1960-1900) (A. J. Greimas'ın eyleyenler modeline göre dış göç romanlarında yapı). Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya: İnönü Üniversitesi./ Koçak, A. (2019). Türk romanında Almanya'ya işçi göçü. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yozgat: Yozgat Bozok Üniversitesi./ Oymak, A. (2005). Almanya'daki Türk edebiyatı/ilk kuşak yazarları ve eserlerinin incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi./Sağlam, F. (2003). Dünyada Türkçe ve Türk edebiyatı. İzmir: Kendi Yayını./ Yücedağ, G. (2019). Edebiyatın üç kuşağı üzerinden göç ve göçün dönüşümüne bakmak: Almanya'daki Türk diasporası örneği. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya: Sakarya Üniversitesi.

³ 1973 yılında liseden mezun olduğunu (Göze, 1991, s. 3) ve bundan bir süre sonra Almanya'ya gittiğini belirten yazarın 1970'lerin ortasında ülkeye dönüş yaptığı anlaşılmaktadır. Dış göç olgusunu ele aldığı ilk romanı *Şimdi Ağlamak Vakti* ise ilk defa 1986 yılında yayımlanmıştır.

1. Göç öncesi

Göç, ister gönüllü ister zorunlu olsun, bireyin doğup büyüdüğü, aşına olduğu yerleri terk ederek yabancı olduğu başka bir yere yerleşmek üzere gitmesini gerektirdiğinden kendi içerisinde birçok risk barındırmaktadır. Bu riskin göze alınabilmesi için de bireyleri veya toplulukları harekete geçirecek önemli bir motivasyonun olması gerekmektedir (Adıgüzel, 2016, s. 3). Şerif Benekçi de Almanya'ya göç olgusunu ele aldığı romanlarında, şahıslarının göçten önceki yaşantılarına ve onları göçe yönelten sebeplere detaylı bir şekilde yer verir.

Yazarın *Şimdi Ağlamak Vakti* adlı romanı, başkışı Orhan Ardıçlı'nın⁴, doğumundan önce Kütahya'nın Gediz ilçesine bağlı Ergil köyünde başlayan ve Almanya'ya göç edişiyile devam eden hikâyesini içerir. Yazarın kendi yaşamından izler taşıyan romanda başkışının çocukluk ve ilk gençlik dönemi, ailesi ve çevresi ile ilişkileri bağlamında anlatılırken kendisini göçe hazırlayan sürece de okuyucu tanık edilir. Orhan'ın ailesi ve diğer köylüler geçimlerini, ya kendi tarlalarını ekip biçerek ya da yılın yarıya yakın zamanında mevsimlik işçi olarak Manisa Ovası'nda çalışarak kazanırlar. Bu toprak işleri ise çocukluğundan beri ailesi ve çevresi tarafından okuyup iyi bir meslek sahibi olması için yönlendirilen Orhan'a uzaktır. Bu sebeple babası ölmeden evvel “Ben dünyadan gidince, sen buralarda eğleşme, yayını uzaklara ger.” (Benekçi, 2013, s. 50) diyerek kendisine göç etmesi yönünde vasiyette bulunur. Orhan, lise öğrenimini tamamlamasının ardından üniversiteye devam edebilmek için üst üste girdiği iki imtihanda da istediği fakülteyi kazanamaz. Bir süre yedek öğretmenlik yaptığı köyünde yaşamaya devam ederek eğitimine daha fazla ara vermek istemez ve Almanya'da işçi olarak bulunan eniştesinin önerisiyle 1972 senesinde “bakımlı öğrenci statüsü”⁵nde Almanya'ya gider. Anlaşıldığı üzere Orhan'ı göç etmeye yönelten öncelikli sebep eğitimidir ve bunun arka plânında da ailesi ve çevresinin kendisinden beklentileri yer almaktadır.

Göç; bireysel bir karar neticesinde gerçekleştirilse bile ailenin, akrabaların, sosyal çevrenin göç kararında rol oynayabildiği ve kimi zaman da destek sunduğu gözlenmektedir. Ayrıca daha önceden göç eden aile üyelerinin, akrabaların, hemşehrilerin ve tanıdıkların olması ve bu kişilerin sağladığı bilgi, destek ve imkânlar; göçün biçimini belirlemekte ve gerçekleşmesini sağlamaktadır (Gezici Yalçın, 2017, s. 60-61). Bu tür bağlar, aynı zamanda göçmenler için “gereğinde yardım almak, iş bulmak konusunda başvurabilecekleri bir çeşit sosyal sermayedir” (Abadan-Unat, 2006, s. 34) ve bu açıdan bireylere göç etmek için güven ve cesaret vermektedir. Orhan'ın göç etmesinde de ablasının eşi Cemil ve köylüsü Süleyman'ın etkisi ve desteği olur. İkisi de 1964 senesinde Almanya'ya işçi olarak giden ilk kuşak göçmenlerdendir. Ayrıca 28 Mart 1970'te meydana gelen Gediz depreminin ardından “Almanya ile Türkiye arasında varılan mutabakatla deprem bölgesine öncelik tanınmış, Yukarı Gediz vadisindeki köylerden bu ülkeye on binin üzerinde işçi gitmişti”^r (Benekçi, 2013, s. 92). Bu kişilerin iki yüze yakını da Orhan'ın köyündendir. Yazarın *Kumsalı Olmayan Ada* adlı romanında da deprem sonrasında Gediz'in Belen Köyü'nden işçi göçüne katılmış şahıslar bulunmaktadır. Bu şahıslardan biri romanın başkışısı Salih Bağcı'nın eniştesidir. Salih, “Mart 1970 depremi köyleri ve kasabaları silkeledi, eski Gediz yandı ve yıkıldı, yeni ilçe, Belen köyünün Karılar Pazarı adıyla bilinen ve çocukken eşek

4 Şerif Benekçi verdiği bir röportajda “Bu roman, yaşadığım günlerin romanıdır. Romanın Orhan Ardıçlı'sı benim. Olay yaşanmıştır, kısacası benim on üç yıllık hayat hikâyemdir.” (Banu, 1977, s. 29) diyerek *Şimdi Ağlamak Vakti*'nin otobiyografik bir roman olduğunu belirtmiştir. Bu romanda olay örgüsünün bir kısmının yazarın yaşantısına dayandığı, sadece köyünün ve kendisi başta olmak üzere birçok şahsın adının değiştirildiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda yazar, İmam Nablûsi ve Seyyid Süleyman El-Hüseynî'nin rüya tabirleri ile ilgili eserlerini derleyerek hazırladığı *Büyük Rüya Tabirleri Ansiklopedisi* (1994) ve *Resimli Şairler ve Yazarlar Sözlüğü* (1995) adlı eserlerini “Orhan Ardıçlı” müstear adını kullanarak yayımlamıştır (Kartal, 2019).

5 Alman makamlarına öğrencinin masraflarını karşılayacağını bildiren birinin kefalet vermesi şeklinde gerçekleşmektedir (Benekçi, 2013, s. 151).

otlattığımız buğday tarlaları üzerine kuruldu. Yüzlerce insan gibi, eniştemiz de 'Almanyalı' oldu." (Benekçi, 1990, s. 7) sözleriyle bu göçten bahseder. Bu bölgede yaşayan birçok kişinin, depremin etkisiyle bölgede yaşanan sosyoekonomik kayıpların ve değişikliklerin ardından tarım işinden ailelerini ve kendilerini geçindirecek bir gelir elde edemeyecekleri ve başka bir iş olanağına da sahip olmadıkları için göç kararı aldığı anlaşılmaktadır. Bir süre sonra bazılarının aileleri de göçe katılmıştır. Salih'in eniştisi de 1971 yılında eşini ve bir süre çalışıp para biriktirmesi için lise öğrenimini yeni tamamlamış "yoksul" (Benekçi, 1990, s. 58) bir genç olan kayınbiraderini yanına almıştır.

Bir Şafak Yürüyüşü adlı roman ise başkışiler Halil, Özer ve Mehmet'in Almanya'ya göç edişlerinden sonra başlar ve göç öncesi yaşamları kahraman anlatıcı oldukları ve yazar anlatıcı tarafından aktarılan bölümlerde dış diyaloglar ile kendi ağızlarından anlatılır. Halil, öğrenim gördüğü iki senenin sonunda ODTÜ'den ayrılmış, ardından öğretmen olan babasının emekli olduktan sonra yerleştiği Kütahya'ya bağlı bir kasaba olan Şaphane'ye dönmüştür. Bu kasabada iş bulamadığından ve Türkiye'deki büyük şehirlerde de yaşamak istemediğinden bir tanıdığıının vesilesi ile Almanya'ya çalışmak için gitmiştir.

Özer ise Erzurumlu yoksul bir ailenin çocuğudur ve Almanya, ilk göç tecrübesi değildir. Çocukluk döneminde ailesi ile birlikte Erzurum'dan Manisa'ya göç etmiş, daha sonra Ziraat Fakültesinde öğrenim görmek için yeniden memleketine dönmüştür. Fakülteden mühendislik diplomasını almasının ardından iş imkânlarının daha iyi olduğunu düşündüğü Almanya'ya işçi olarak gitmek istemiş, bunu gerçekleştirilemeyince de turist vizesi ile giriş yapmıştır.

Bir diğer başkışı Mehmet, ilahiyat öğrenimi görmüş mütedeyyin bir gençtir. Bir ideal ile başladığı imam hatiplik mesleğinden İslâm'ı kendisine göre gerektiği gibi yaşamayan ve öğrenmemek için direnen cemaati sebebiyle hevesi kırıldığı için istifa etmiştir. Ailesinin yaşadığı kasabaya döndükten bir süre sonra da göç etmeye karar vermiştir:

"Yüce Peygamberimiz -salât ve selâmların en güzeli O'na olsun-, 'Rabbim yeryüzünü ümmetim için mescit kılmıştır' diyor ya; ben bunun verdiği hazzı hiçbir şeyde tatmadım: Kırlarda, dağlarda, kıyısı çimenli تنها yollarda kıldığım namazdan sonra içimin serinlediğini hissedirdim hep. Fakat damızlık dana gibi dolaşmakla da olmuyordu; bir baltaya sap olmak, hayatı tek başına kazanmak gerekiyordu. Yeryüzü genişti, bir yerlere hicret etmem gerektiğini düşünüyordum. Doğrusunu söylemek gerekirse, para kazanmak istiyordum. Temiz olan her yerde namaz kınılıyordu ama para kazanılmıyordu. Bir yolunu bulup buraya geldim" (Benekçi, 1988, s. 68).

Bu üç gencin göç kararının ardında yatan sebep ekonomiktir ve bu sebepleri meydana getiren siyasî ve toplumsal etkenler de romanda sorgulanmaktadır. Halil ve Mehmet, 1971; Özer ise 1972 senesinde Almanya'ya göç etmiştir. Ayrıca gençlerin göç edişi 12 Mart 1971 Muhtırası sonrasına denk gelmektedir. Halil ve Özer, lise ve üniversite yıllarında memleket meseleleri ve siyaset ile ilgilenmiş; bu amaçla öğrenci hareketlerine katılmıştır. Biri üniversiteden ayrıldıktan, diğeri ise mezun olduktan sonra ideolojileri doğrultusunda mücadele etmeyi ve ideallerini bırakarak geçim derdiyle göçe karar vermiştir. Halil, kendisini ve diğer vatandaşları işçi göçüne sürükleyen şartları sorguladığı bir iç konuşmasında şunları söyler:

"Bir millet için, her asırda sivri bir olay, sivri bir taraf vardır. Benim yaşadığım çağda milletimin sivri olayı Almanya idi. Geçmiş şan ve şereflerle dolu milletim, en karanlık çağındaydı. Nurlu ufuklar vaat eden ve çağdaş uygarlık palavraları atanlar gözardı etmesine rağmen, gerçek ortadaydı.

Mal meydandaydı.

Millet ortadaydı.

Herkes başının çaresine baksındı bunun adı.

Ben de herkesten biriydim. Ne ümitlerle büyütülmüş, ne hayaller kurmuştum kendim ve milletim için.

Deveyi yardan aşırın bir tutam otmuş. Bense yar değil deryalar aşır da geldim Almanya'ya. O halde deveden de aşağı idim ben. Bir dilim ekmek için buralara gelmenin başka bir açıklaması var mıdır?" (Benekçi, 1988, s. 84-85).

Kendi nesillerini "çelik gibi vatan topraklarının dışına doğru savur"an (Benekçi, 1988, s. 334) siyasetçileri işçi göçünün müsebbibi olarak görür. Özer de kendisiyle benzer düşüncededir: "...Bu vatani bize çok gördüler, âşığı değiliz Frengistan'ın, mirengistanın. İki milyonu aşkın kulak çan sesleriyle dolup, bir dilim ekmek uğruna gâvurun tezgâhlarında işbaşı yaparken, umarım onlar daha çeşnili kahvaltı sofraları kurabiliyorlardır" (Benekçi, 1988, s. 353).

1960'lı yıllardan itibaren bir toplumsal sorun olan işsizliğin kısmî çözüm yolu olarak yurt dışına yönelik istihdam politikaları tercih edilmiştir (Canatan, 1990, s. 24). Halil ve Özer'in eleştirisi de bu soruna farklı ve kalıcı çözümler üreteleceğine vatandaşların göçe yöneltilmesindedir. Bu gençlerin, 12 Mart öncesi ve sonrasının siyasî çalkantıları ve karışıklığının yarattığı ekonomik istikrarsızlığın, işsizliğin ve güvensizlik ortamının etkisiyle daha iyi bir yaşam şansı için göç kararı aldığı anlaşılmaktadır.

Almanya, 1973 senesinde yaşanan petrol krizi sebebiyle yaşanan ekonomik durgunluğun ardından yabancı işçi alımını durdurmuş (Toksöz, 2006, s. 28), hâlihazırda çalışmakta olan göçmen işçileri de ülkelerine dönmeleri yönünde teşvik etmiştir (Abadan-Unat, 2006, s. 63). Birçok göçmen Türkiye'ye dönüş yaparken Almanya'da çalışmaya ve yaşamaya devam etmek isteyenler ise ailelerini yanlarına getirmeye karar vermişlerdir. Bu sebeple işçi göçü dursa bile aile birleşimi ile Türkiye'den Almanya'ya gidiş "sosyal göç" (Adıgüzel, 2016, s. 152) şeklinde devam etmiştir. Yazarın romanlarında bu şekilde göç eden kadın ve çocuk şahıslar da bulunmaktadır. Bu kadınlar arasında çalışanlar olduğu gibi sadece eş veya çocuklarına destek olmak için Almanya'da bulunanlar da vardır.

Göçün sebepleri araştırılırken birey ile toplumsal koşullar arasındaki ilişkiye de mutlaka bakmak gerekmektedir. Birey, kendi yaşadığı ülkede iş bulamadığı için başka bir ülkeye çalışmak için gidiyorsa, bu her ne kadar bireysel bir karar gibi görünse de, ülkedeki işsizlik oranı gibi yapısal faktörler tarafından da belirli düzeyde etkilenmektedir. Bu nedenle ekonomik nedenlerle göç etmek zorunda kalanların ya da bunu isteyerek tercih edenlerin, ülkeler arasındaki ekonomik ve politik belirlenimlerden bağımsız bir göç kararı alma olasılıkları düşüktür (Gezici Yalçın, 2017, s. 21-22). Zira "insanların göçmen haline gelebilmeleri için, bazı etmenler tarafından kendi yurtlarından 'itilmeleri', göç edilen bölgelerin cazibesiyle de 'çekilmeleri' gerekmektedir" (Faist, 2003, s. 43-44). Bu sebeple göçmenlerin "işlerin, ücretlerin ve diğer ekonomik faktörlerin en avantajlı olduğu yerlere" (Toksöz, 2006, s. 16) gitmeyi tercih ettikleri bilinmektedir. Almanya da refah düzeyi yüksek, istihdam olanakları çeşitli ve ekonomik açıdan güçlü bir sanayi ülkesidir. Bunu vurgulamak için *Şimdi Ağlamak Vakti* adlı romanın başkişisi Orhan tarafından, Alman ekonomisinin önemli ticarî markalarından birinin üzerinden Türkiye-Almanya mukayesesi yapılır:

"Şimdi gölgesinde ilerledikleri tırn üzerinde Siemens yazılıydı. Kendi ülkesinde bu markanın önüne bir sıfat eklenmişti: Türk Siemens. 'Türk artık bir isim değil, yabancı markaların önünde bir sıfat' diye geçirdi içinden. 'Türk isim olsaydı, Anadolu tosunlarının burada ne işi vardı? Yaşasın Türk Siemens, Türk Pirelli... Bir adım sonra Türk Mercedes, pek yakında sinemalarda!" (Benekçi, 2013, s. 169).

Almanya, göçmen roman şahısları için yaşam standartlarının yüksekliği açısından da çekici bir ülkedir. Yine aynı romanda BMW marka bir otomobil kullanan Cemil, "Engil'de doğru dürüst eşek

binemezken, bak şimdi nelere biniyoruz.” (Benekçi, 2013, s. 169) diyerek Almanya'yı sahip oldukları imkânlar açısından değerlendirir. Bu gibi imkânlar, yıllık izinlerini memleketlerinde geçiren göçmenlerin, hemşehrilerini göçe özendirilmesinde etkili olur.

2. Göç sonrası kültürleşme ve uyum

Göç, farklı kültürlerden insanların gönüllü veya zorunlu olarak bir araya gelmesine ve etkileşim kurmasına neden olan sosyal bir hareketliliklerdir. Bu sebeple bir bireyde ya da grupta başka kültürel grupla temas neticesinde meydana gelen değişiklik (Berry, Poortinga, Breugelmans, Chasiotis ve Sam, 2011, s. 475) olarak tanımlanan “kültürleşme” kavramıyla da birlikte değerlendirilmektedir. Bu değişiklik, grup düzeyinde sosyal yapı ve kurumlar ile kültürel özellik ve uygulamalarda (gelenekler, normlar ve değerler); birey düzeyinde ise kişinin davranışlarında meydana gelmektedir (Berry, 2005, s. 698-699). İki veya daha fazla grupta meydana gelebilecek kültürel ve psikolojik bir değişim sürecini içermesine rağmen çoğu zaman baskın toplum tarafından baskın olmayan toplumun daha fazla kültürleşme eğiliminde olması beklenmektedir. Zira asıl uyum sağlaması gerekenlerin sonradan gelenlerin, yani göçmenlerin olduğu düşünülmektedir (Berry, 2001, s. 616). Bu açıdan birey ve grupların, bir kültürleşme stratejisi benimseyerek baskın toplumla birlikte nasıl yaşayacaklarını çözmeleri gerekmektedir (Berry, Phinney, Sam ve Vedder, 2006, s. 305). Kültürlerarası psikoloji alanında önemli çalışmaları ile tanınan Berry'nin (1997, s. 9) oluşturduğu kültürleşme modeline göre söz konusu stratejiler şu şekilde sınıflandırılmaktadır: Bireylerin kendi kültürel kimliklerini korumak istememeleri neticesinde baskın toplumla etkileşime girmeleri ve bu toplumun kültürel değerlerini benimsemeleri asimilasyon; baskın kültürle etkileşimden kaçınarak orijinal kültürlerine ait değerlere tutunmaları ve kültürlerini devam ettirmeleri ayrışma; kendi kültürlerini ve kimliklerini korumaya devam ederken aynı zamanda baskın kültürle de etkileşime girmeleri bütünleşme; hem kendi kültürel kimliklerini korumaya hem de baskın kültürle etkileşime girmeye ilgi göstermemeleri ya da az ilgi göstermeleri ise marjinalleşme stratejisidir. Özetle iki kültürün temas ettiği durumlarda bir grup diğerine nüfuz edebilir veya diğerini görmezden gelebilir ya da iki kültür birbirinden bağımsız kalabilir veya birleşebilir (Berry, 2001, s. 617).

Bireylerin kültürleşme stratejisi seçimini belirleyen iki önemli unsur bulunmaktadır: Birincisi kendi kültürel kimliklerine ne derecede önem verdikleri ve bu kimliği muhafaza etmeyi isteyip istemedikleri, ikincisi yeni kültürel topluma dâhil olup olmayacakları ve dolayısıyla etkileşime girip girmeyecekleridir (Berry, 1997, s. 9). Bu seçimi yapmakta özgür olan göçmenleri kısıtlayıcı bazı durumlar da yaşanabilir. Bu süreçte temas hâlindeki iki farklı kültürel geçmişe sahip grubun birbirlerine karşı ön yargı, tutum ve davranışları ile bir arada yaşamaya yönelik algılarının olumlu veya olumsuz olması bu seçimi etkileyebilmektedir (Berry, 2001, s. 618). Bir ülkede bulunan göçmenler bu etkenleri göz önünde bulundurarak bireysel veya grup olarak bu dört farklı stratejiden birini benimseyebilirler ve benimsedikleri stratejiye göre biyolojik, ekonomik, sosyal ve psikolojik birçok değişiklik yaşayabilirler. Bunlar yemek ve giyim tercihleri gibi yüzeysel değişikliklerden dil, inanç ve değerlere uzanan derin değişiklikleri içerebilir (Berry, 1997, s. 17).

Bireyin kültürleşme deneyimleri ile başa çıkma süreci ise “uyum” olarak tanımlanmaktadır (Berry, Poortinga, Breugelmans, Chasiotis ve Sam, 2011, s. 475). Bu alanda çalışmalar yapan Ward ve arkadaşları, uyum sürecini psikolojik ve sosyokültürel olmak üzere iki kategoriye ayırmışlardır (Ward ve Kennedy, 1993; Ward, Okura, Kennedy ve Kojima, 1998). Aycan ve Berry (1996) ise daha önce sosyokültürel uyum içinde değerlendirilen göçmenlerin ekonomik durumlarının uyum sürecine etkisini, ekonomik uyum adıyla ayrı bir kategori olarak ele almıştır.

Psikolojik uyum, bireylerin göç ettikleri ülkede buldukları süre boyunca psikolojik açıdan iyi oluş hâllerini ve yaşam doyumuna sahip olmalarını ifade etmektedir (Ward, Okura, Kennedy ve Kojima, 1998, s. 279). Bu uyumu olumlu yönde etkileyen faktörler arasında yaşamda meydana gelen değişiklikten tatmin olma (Ward ve Kennedy, 1999, s. 661), ev sahibi kültür ve kendi kültürüne mensup bireylerle kurulan etkileşim ve iletişimden duyulan memnuniyet, düşük yalnızlık hissi (Ward ve Rana-Deuba, 2000, s. 300), dışa dönüklük ve iç kontrol odaklılık (Ward ve Kennedy, 1993, s. 131) yer almaktadır. Ayrıca bireyin kendi kültürüne bağlılık düzeyi (Ward ve Rana-Deuba, 2000, s. 300), memleket hasreti duyması (Ward ve Kennedy, 1993, s. 142), kültürleşmeye yönelik stres ve çatışmayla başa çıkabilme biçimleri ile kişilik özellikleri de süreci etkileyen diğer etkenlerdir (Ward ve Kennedy, 1999, 661). Psikolojik uyumun gerçekleşmesi; göç sürecinde bireyin içinde bulunduğu durumları olumlu şekilde değerlendirmesini ve yaşamından hoşnut olmasını kolaylaştırmaktadır (Maydell-Stevens, Masgoret ve Ward, 2007, 179).

Psikolojik uyum; bireysel bir süreçken sosyokültürel uyum, bireyin günlük yaşamında sorunlarla başa çıkabilme ve yaşamını yönetebilme yetisine sahip olmasını içeren sosyal bir süreçtir (Berry, 1997, s. 14). Yani bireyin sosyal yeterliklerini ifade etmektedir (Berry, Phinney, Sam ve Vedder, 2006, s. 306). Sosyokültürel uyumda etkili faktörler kültürel bilgi (kültürün tarihi, gelenekleri, değerleri vb.), kültürel mesafe, dil yeterliliği, ikamet süresi, ev sahibi kültürle kurulan iletişim ve etkileşimdir (Ward ve Kennedy, 1999, s. 661). Bireyler ev sahibi kültürle ne kadar çok etkileşime geçip iletişim kurarlarsa sosyokültürel uyum sorunlarını yaşama olasılıkları o kadar az olmaktadır. Ayrıca sosyokültürel uyum ve psikolojik uyum arasında da bir ilişki vardır. Birinin gerçekleşmesi diğerini olumlu yönde etkilemektedir (Ward ve Kennedy, 1993, s. 142-145).

Ekonomik uyum sürecini etkileyen önemli faktörler ise göç edilen ülkede istihdam edilme, istihdam edilen işin bireyin eğitimine uygunluğu ve niteliği, çalışma koşulları, ücretten duyulan memnuniyet, elde edilen meslekî statü ve iş performansındaki başarıdır. Bu faktörlerin olumlu veya olumsuz olması göçmenlerin yerli topluma uyum sağlamaya karşı istekli olup olmamalarını belirlemektedir (Aycan ve Berry, 1996, s. 246-249).

Bir bireyin uyum düzeyinin yüksek olmasını belirleyen faktörler arasında tercih ettiği kültürleşme stratejisi de bulunmaktadır. Bu stratejilerden bütünleşme genellikle en çok, marjinalleşme en az, asimilasyon ve ayrışma stratejileri ise orta düzeyde etkilidir (Berry, 1997, s. 24). Biz de çalışmamızda roman şahıslarının benimsedikleri kültürleşme stratejilerini göz önünde bulundurarak Almanya'da göçmen olarak buldukları süre boyunca yaşadıkları sosyokültürel ve psikolojik uyum sürecini, her iki uyum durumunun birbirini etkilemesinden dolayı birlikte, ekonomik uyumu ise göçmen şahısların çalışma yaşamlarına odaklanarak ayrı bir başlık altında incelemeye çalışacağız.

2.1. Sosyokültürel ve psikolojik uyum

Şimdi Ağlamak Vakti adlı romanın başkışisi Orhan, Almancasını ilerletmek için önce Goethe Enstitüsünde dil eğitimi alır, ardından üniversiteye başlar. Bu süre boyunca kendi milletinden göçmenler ile yerli halkı gözlemlene fırsatı bulur. Bu gözlemleri neticesinde oluşan Türk göçmenlerin Alman toplumuna uyumu konusundaki düşüncelerini şu şekilde ifade eder:

“Yabancı bir kültürün dışlıları arasında yok olmamak için belki gereğinden fazla içe kapanmakta, böylece kendilerini koruyabileceklerini sanmaktadırlar. Almanlar, doğal olarak harekete geçen bu savunma mekanizmasını anlamıyor, onları cehalet ve görgüsüzlükle itham ediyorlar. Oysa her toplumun orta sınıfı aşağı yukarı aynı tepkiyi verir. Bu vatandaşlarımızın pek çoğu uyum sorunu yaşamakta, kendi değer yargıları ve ahlak anlayışları ile bağdaşmayan davranışlar karşısında

bunalıma girmektedirler. İşçi lojmanları ile fabrika arasında sıkışıp kalan, kendilerini robotlaşmış varlıklar olarak gören bu insanlara bakıp, koskoca bir millet hakkında kesin yargılara varıyor, bizi topyekûn karalıyorlar” (Benekçi, 2013, s. 186-187).

Sosyokültürel uyum, “kültürel mesafe”nin büyüklüğünden güçlü bir şekilde etkilenir (Ward, Okura, Kennedy ve Kojima, 1998, s. 279). Kültürel mesafe, iki kültürün dil ve din gibi olgular açısından farklılık ve benzerliklerini ifade eder. İki kültür arasındaki farklılık ne kadar büyük olursa baskın olmayan grup için uyum o kadar zayıf olacaktır (Berry, 1997, s. 23). Bu romandan yaptığımız alıntıda da görüldüğü üzere ev sahibi toplum ile aralarındaki kültürel mesafenin büyük oluşu, Türk göçmenlerin kültür şoku yaşamalarına ve bu farklı kültürün etkilerinden kendilerini koruyabilmek için Alman toplumu ile etkileşim kurmaktan kaçınmalarına sebep olur.

Bir ülkede ev sahibi toplumun baskın olmayan birey ve gruplar hakkındaki etnik kalıp yargıları, ön yargıları ve tutumları (din, dil, ırk temelli) da göçmenlerin kültürleşme yönelimlerini ve uyum sürecini etkilemektedir (Berry, 2001, s. 622). Bunlar olumsuzsa birey ve gruplar ayrımcılığa uğrar ve bunun neticesinde de baskın kültürle etkileşim ve iletişim kurmaya isteksiz veya az istekli hâle gelirler (Berry 1997, s. 29). Türkiye’den Almanya’ya işçi göçünün başladığı ilk yıllarda göçmenlere karşı yerli halk tarafından belirgin bir düşmanlık sergilenmese de ekonomik mucize döneminin 1970’li yıllarda duraksamaya başlaması ve belirgin bir sorun olarak işsizlik probleminin ortaya çıkması ile birlikte Almanya’da ırkçılık yaygınlaşmaya başlar (Castles ve Miller, 2008, s. 313). Bu ırkçılığın tezahürü olarak *Bir Şafak Yürüyüşü* romanında “yeni yeni türemeye başlayan punkçuların Türklere karşı olan taşkınlıkları...”ndan (Benekçi, 1988, s. 234) bahsedilir. Ayrıca ekonomik kriz ve buna bağlı olarak ortaya çıkan çeşitli toplumsal sorunların nedeni olarak da bu dönemde yabancılar gösterilir (Canatan, 1990, s. 80). Bu da göçmenlere karşı beslenen ön yargıların ve dolayısıyla ayrımcılığın artmasına sebep olur. Bir süre sonra yabancı düşmanlığı, günlük gazete manşetlerine yansımaya başlar. Bir gazetede “Tanrım, yalnız Almanların yaşadığı bir ülke yarat!” (Benekçi, 2013, s. 203) manşeti atılırken bir dergide “Caddede, sokakta, işyerinde, gashousda, trende, üst katta, alt katta: Yakında yatak odanda seninle bir yabancı!” (Benekçi, 1988, s. 120) başlığına rastlanır.

Alman toplumunun ön yargılarından biri Türk göçmenlerin suça meyilli oldukları yönündedir. Bu sebeple ülkede yaşanan birçok kriminal olay onlara mal edilir. Bu da Türkler aleyhinde yapılan gazete haberlerine şu şekilde yansır: “Bir bulvar gazetesi olan Bild, hemen her gün elinde bıçakla gezinen, birini yaralayan, bir başkasını döven erkek resimleri basıyor, bazen hızını alamayıp İtalyan suratlı adamların altına Müslüman isimleri yazıyordu” (Benekçi 2013, 203). Bu şekilde medyada yer alan Türk ve Müslüman göçmen temsilleri, yerli toplumun onları aynı zamanda bir güvenlik tehdidi olarak algıladığını göstermektedir.

Almanların Türk göçmenlere gösterdiği olumsuz ve dolayısıyla ayrılcı tavır, gündelik yaşamdan sahnelerle de romanlarda hissettirilir. Örneğin Almanlar, göçmenlere adlarıyla değil, “Bay Türk” (Benekçi, 1988, s. 120; 1990, s. 101) veya “Bay Müslüman” (Benekçi, 1990, s. 103) diyerek hitap ederler. Bu ifadeler ötekileştirmenin dile yansımalarıdır. Ayrıca bazı Almanlar da “içten içe öfke duydukları” göçmenlerle karşılaşmamak için “karşı kaldırıma geçivererek ya da bazı balkonları kullanmayarak” kendilerince çözümler üretirler (Benekçi, 1988, s. 29).

Göçte ev sahibi toplumun yeni gelene tepkisini belirleyen üç değişkenin olduğu kabul edilmektedir. Bunlar var olan toplumun yapısı, göçün yapıldığı dönemin özellikleri ve göç edilen ülke ile bırakılan ülke arasındaki tarihî bağlardır (Akhtar, 2010, s. 18). Bu açıdan *Şimdi Ağlamak Vakti*’nde Almanların

Türlere karşı antipati, hatta nefret duyma sebepleri sorgulanır. Orhan bunu tarihî ve dinî nedenlere dayandırarak şu şekilde açıklar:

“...Bu nefretin kökü eskiye, Türklerin Orta Asya'dan Anadolu'ya gelip, orada bir devlet kurmalarına kadar dayanır. Atalarımın İslâmî din olarak seçip, onun savunucusu olmaya başlamalarından sonra, tarihte yeni bir devir açılmıştır. Orta Asya'nın bu yiğit savaşçıları, yeni bir inancı benimseyerek, gerçek misyonlarına kavuşmuşlardı. Haçlı savaşlarının çoğu Anadolu'nun bağrında meydana gelmiş, Batı'nın köhnemiş inanç sistemlerini savunmak iddiasında olan açgözlü şövalyeler ordusu, Asya'nın batısındaki bozkırlarda erimişti. İslâm'ın bu yeni savunucularını Batı asla unutmadı ve affetmedi. Onlarda biriken duygular zamanla nefrete dönüştü, gün geldi, eski tazeliğiyle ortaya çıktı. Türklerin elli sene önce Yunanlılarla yaptığı Kurtuluş Savaşı, aslında Batı'nın tümüyle yapılmış bir savaştır. Bizi, şimdi bulunduğumuz topraklardan da atmak istediler, ama bunu başaramadılar. Demek ki milletlere, toprak gibi kin de miras kalıyor” (Benekçi, 2013, s. 186).

Şerif Benekçi verdiği bir röportajda da benzer cümleler kurar⁶: “...Almanlarda asırların köreltemediği bir Haçlı kini var. Bu, aydınında da var, sıradan insanında da. Özellikle Müslüman Türklerle karşı amansız bir düşmanlığı var Batı'nın. Zaten onlar, Türkleri, Muhammedî olarak tanıyorlar. Diğer Müslüman ırklara karşı bir antipatileri yok. Sebebi, o Müslüman milletlerle din savaşı vermemiş olmaları olsa gerek” (Yardım, 1986, s. 19).

Castles ve Miller (2008, s. 313-314) da Almanya'da Türklerin ırkçılığa en büyük ve görünür şekilde maruz kalmalarının altında İslâm korkusunun güçlü bir tarihsel imge olmasının yattığını belirtir. Zira Türkler çoğunluk toplumu tarafından ilk önce İslâmî kimlikleri ile tanımlanmaktadırlar (Kaya, 2016, s. 210).

Uyum sürecini etkileyen tek faktör ev sahibi toplumun davranışları değildir. Aynı zamanda göçmenlerin ev sahibi toplumla ilgili etnik ön yargılarıyla da güçlü bir şekilde ilişkilidir (Zick, Wagner, van Dick ve Petzel, 2001: 555). Bu yargılardan biri Almanların tüm Doğululara karşı küçümseyici ve acıyan bir tavır içinde olmaları hakkındadır. Bu tavrın kaynağı ise refah seviyelerinin yüksekliğinden dolayı “kendilerini imtiyazlı sınıf, insanlığın efendisi olarak gör”meleridir (Benekçi, 2013, s.184). Ayrıca insanî ilişkilerdeki tavırları açısından da Almanlara eleştiri getirilir: “Onlara göre bir birliktelikte karşılıklı çıkar varsa, bundan kaçınmak ahmaklık olur. Oysa biz Doğulular, insan ilişkilerinde daha farklı boyutların olması gerektiğini düşünürüz” (Benekçi, 2013, s. 183). Bu sebeple roman şahısları Alman toplumuna mensup bireylerle ilişki kurma konusunda temkinli davranırlar.

Yazar romanlarında iki kültür arasındaki ilişkiyi Türk-Alman, Müslüman-Hristiyan ve Doğu-Batı karşıtlığı üzerinden ele alır. Bu karşıtlıktan doğan kültürel mesafenin büyüklüğü ile iki kültürel grubun birbirleri hakkındaki olumsuz yargılarının, göçmenlerin uyum durumlarını zayıflattığı anlaşılmaktadır.

Her iki topluma mensup bireyler; kişilik özellikleri, yaşam şekli ve doyumunu bakımından da birbirinden farklıdırlar. Orhan Ardıçlı, Türkiye'deki bir arkadaşına yazdığı mektupta bu farklılığı şu şekilde dile getirir:

“Burada insanlar sürekli çalışıyor, kazanıyor, tüketiyor ve eğleniyor. Germenler, kendileriyle özdeşleşen biraya çok düşkünler. Kahve ve lokanta karışımı yerler olan gasthauslar akşam saatlerinde tamamen doluyor, kadın erkek, genç ihtiyar durmaksızın içiyorlar. (...) Gelecek kaygısı, siyasî çalkantı beklentileri olmayan kitleler, ıstırap diye bir şeyi tanımadan, gününü gün ediyor” (Benekçi, 2013, s. 205).

⁶ Şerif Benekçi, çeşitli gazete ve dergilerde yayımlanan röportajlarında Almanya'da göçmen olarak bulunduğu süre boyunca edindiği tecrübe ve izlenimlerinden bahsetmektedir. Bu röportajlarda yer alan söylemleri ile Orhan'ın düşünceleri arasındaki benzerlikler, *Şimdi Ağlamak Vakti*'nin otobiyografik özellikler gösteren bir roman olmasından kaynaklanmaktadır.

Bir Şafak Yürüyüşü romanında da Halil, ev sahibi toplum ile göçmenleri psikolojileri, yaşamdan ve gelecekte beklenenleri bakımından mukayese eder. Bu mukayese Alman toplumuna imrenme de içerir:

“Parkta bir biz değildik avanak avanak oturan; yabancılar vardı, duruşları, bakışları ile tedirginlikleri hemen belli olan. Yorgun yüzü, yapmacık coşkularla yalnızlığını gizlemeye çalışan göçmenler. Yaşlı Almanlar uyum içinde sürdürdükleri hayatlarını teşhir eder gibi. Eşlerden birinin parmağıyla gösterdiği bir noktaya dört göz birden yürüyor. Öyle sakın ki yüzleri, insan onları seyrederken rahatlıyor. Benim ülkemde insanlar neden bu kadar mutlu değildi acaba? Neydi o insanların şaşkın tavuk gibi yapan telâşın sebebi? Çok daha bencil, çok daha hırslı mıydı benim insanlarım?

Yarın diye bir şey vardı ve insanımı boğan yarın endişesiydi. Anam bile, kadınlık sezgisiyle mi, yoksa kuşaktan kuşağa aktarılan bir hayat tecrübesi olarak mı bilmiyorum, gelen gün giden günü aratır der, dururdu. Sadece yarın mıydı onların elini ayağını dolaştıran, hepten tedirgin eden? Yaşanan sıkıntılar, günlük dertler, her gün bir yenisi açılan ve mutlaka ne yapıp edip örtülmesi gereken gedikler, yamanması gereken yırtıklar? Ve sorulan hal hatırdan sonra çekilen ohlar, Allah bugünlerimizi aratmasın duâsıyla özetlenen yaşam trajedisi” (Benekçi, 1988, s. 69-70).

Göç sosyolojisi literatüründe geçimini sağlamak, para biriktirmek gibi ekonomik nedenlerle başka yerlere gidenler, genellikle gönüllü göç kapsamında değerlendirilmektedir (Gezici Yalçın, 2017, s. 21). *Kumsalı Olmayan Ada* romanının başkişisi Salih ise kendisi ve millettaşları tarafından ekonomik sebeplerle gerçekleştirilen göçün gönüllükten ziyade “zoraki bir sürgün” (Benekçi, 1990, s. 49) olduğunu düşünür. Bu sürgündeki Türkler hakkındaki görüşlerini ise şu şekilde ifade eder:

“Tarihinin en trajik göçünü yaşayan milletimin yürek paralayan manzaraları, siyah-beyaz bir ekranda sinemaskop olarak geçit yapıyordu. Kentin caddelerinde yürürken ne yana baksam, yakın çekim ve ayrıntılarla zenginleştirilmiş bu belgeseli görüyordum.

Derinliği olan bir filmde bu: Estetik ve öteki sanat unsurları, ön planda görünen insanlardaydı. Kaygılı, dalgın, ürkek, yılmış, hayata inanmayan, yaşamaya küsmüş, gergin yüzü, düşük omuzlu, seğriyen dudaklı insanlarımda.

Hiçbir karesi feda edilemeyecek, makaslanamayacak bir belgeseldi bu. Arka plan değişse, çekim alanları bazen ülkemizin manzaraları, bazen Avrupa'nın vadileri, ovaları olsa da, insanların hep aynıydı: Hasret tüten gözler, ağlamsı yüzler... Zavallı milletim benim; senin o yaşama sevincini yitirmişliğinin, yılmış yıkılmışlığının belgeselini ağlamadan seyrettim. Benim görüntüm sanki sizden farklı mı? Bütünün parçası değil miydim ben? (Benekçi, 1990, s. 33).

Yazarın üç romanından yaptığımız alıntılarda görüldüğü gibi Türk göçmenler, davranışlarına da yansıttıkları mutsuzluk, endişe, gerginlik, tedirginlik gibi olumsuz duygulara sahiplerdir. Bu duygular, anayurtlarındaki toplumsal ve ekonomik şartların doğurduğu zor ve sıkıntılı yaşamlarının neticesi olarak oluşmuş kişiliklerinin birer parçasıdır. Dolayısıyla refah seviyesi ve yaşam kalitesi yüksek bir ülke olan Almanya'daki yerli halk ile psikolojik hâlleri, duruşları ve yaşamdan beklentileri bakımından da oldukça farklıdır.

Bu kültürel ve psikolojik farklılıklar sebebiyle göçmenler, kendilerini göç ettikleri ülkenin kültürüne kapatarak ve aynı zamanda “kendi kültürel değerlerini koruma refleksi” (Adıgüzel, 2016, s. 160) ile anayurttaki ilişkilerini Almanya'da da devam ettirirler. Örneğin *Şimdi Ağlamak Vakti* romanında “Türkler, birkaç gün arayla birbirlerini ziyaret” (Benekçi, 2013, s. 168) ederler ve böylece kendi ana dillerini konuşma, örf ve geleneklerini yaşatma şansı bulurlar. Bu açıdan söz konusu göçmenlerin, ev sahibi toplumla kültür alışverişinde bulunmak yerine kendi içlerinde sosyalleşmeyi tercih ettikleri için sosyokültürel uyum düzeylerinin zayıf olduğu ve kültürleşme stratejilerinden “ayrışma”yı benimsedikleri söylenebilir.

Benekçi'nin romanlarında uyum sürecinde yaşadıkları sorunlar sebebiyle bir yandan Türk göçmenlere hak verilirken bir yandan da bu yabancı ülkenin basit görgü kurallarına bile riayet etmeye çabalamamaları sebebiyle objektif ve sert eleştiriler getirilir. Bu eleştirilerden biri Orhan Ardıçlı tarafından yapılır:

“Almanların Türklere ön yargılı yaklaştıkları ne kadar doğru ise, Türklerin de bunu hak ettiği o kadar doğru idi. Şehir istasyonlarında hoyrat hoyrat gezinen, gelip geçene anlamsız anlamsız bakan bıyıklı Türk erkekleri hemen her yerde yüksek sesle konuşuyor, uzaktaki bir tanıdığını ışıkla çağırmakta hiçbir mahzur görmüyorlardı” (Benekçi, 2013, s. 203).

Bu tür davranışlar her iki toplumun bir arada uyum içinde yaşamasına engel teşkil etmektedir ve ev sahibi toplumun göçmenler hakkındaki olumsuz düşüncelerini beslemektedir. *Bir Şafak Yürüyüşü* adlı romanda da göçmenler benzer şekilde eleştirilir: “Şu Almanların koyduğu kurallara biz yabancılar bir türlü ayak uyduramıyoruz. İşte, bu saatte caddeye taşıtın giremeyeceğini gösteren levhanın hemen altında bir yabancı ile polis kavgası ediliyor” (Benekçi, 1988, s. 118).

Bu tür davranışların asıl kaynağı bilhassa kırsal kökenli göçmenlerin eğitimsiz olmalarıdır. Bu eğitimsizlik yeni topluma kültürel olarak uyum sağlamalarını zorlaştırır ve iki topluma mensup bireyler, bu açıdan sık sık mukayese edilir. Örneğin yine aynı romanda Almanların okuma alışkanlığına değinilir: “Şu Almanların hepsi okuyor. Her meslek ve ilginin mutlaka bir dergisi var. Rahipten tutun, en aşağılık meslek erbabına kadar herkes aradığı kitabı bulabiliyor” (Benekçi, 1988, s. 118). Göçmenlerin, özellikle de Türklerin gazete, dergi veya kitap okumaya ilgisinin azlığı Almanların dikkatinden kaçmaz. Bir kitapçı bunu dile getirdiğinde Halil, “Haklısınız hanımefendi, pek okumuyoruz. Zaten onun için buradayız ya!” (Benekçi, 1988, s. 119) diyerek kendi toplumunu okuma kültürü bakımından eleştirir ve eğitimsizliğin kendilerini göçe sürüklediğini ima eder.

Yazarın romanlarında Türkiye'den Almanya'ya göç etmiş eğitimli göçmenlere de bazı eleştiriler getirilir. *Şimdi Ağlamak Vakti* romanında Orhan, kendisine yardımcı olmaları için Almanya'daki sol görüşlü göçmenlerin kurduğu Tübingen'de bulunan Türkiyeli Öğrenciler Birlik ve Dayanışma Derneği'ne gider. Bu derneğin hangi ideolojiye yönelik olarak faaliyet gösterdiğinden habersiz olan Orhan'ı derneğin üyelerinden bir genç kız uyarır:

“-Burada bir yığın budala, bir şeyler yaptıklarını sanıyor. Birkaç idealistin dışında herkes kendini tatmin peşinde. Ezilmiş, horlanmış olabilirler, fakat buna gösterilecek tepki de devlet düşmanlığı olmamalı. Bölgesel dışlanma bahane edilerek bölücülük yapılıyor. İşin ilginç yanı, bu bölücülerin en yakın sempatanları Yunanlılar. Blaubeuren'de bir Yunanlı var, lokanta işletiyor, o adama dikkat et. Almanya'nın tüm eyaletlerinde, özellikle üniversite şehirlerinde resmi örgütlenmelerini tamamlamışlar. Sizin gibi okumaya gelenler öncelikli hedefleri. Onlarla sürtüşmeye kalkma. Ben senin adına uydurma bir form doldururum, gerçekten üye olduğunu sanırlar. Özellikle para sıkıntısı çekenleri arayıp buluyorlar, onlardan ne borç al ne de yardım kabul et” (Benekçi 2013: 178).

Avrupa'da ilk dönemlerde ortaya çıkan ve Türkiye'deki ideolojik ve siyasî görüşlerin birer uzantısı olan dernekler (Adıgüzel, s. 188), özellikle 12 Mart 1971 Muhtırası nedeniyle Türkiye'den siyasî sığınmacı olarak Almanya'ya kaçan pek çok kişiye kucak açmıştır (Abadan-Unat, 2006, s. 232). Bu dernek ile aynı yıllarda anayurtta yaşanan ideolojik ayrılığın yurt dışındaki göçmenlere sirayet ettiği, göçmenlerin yabancı olarak buldukları bir ülkede örgütlenbildikleri ve ayrıca Almanya'ya eğitim için giden öğrencilerin bu tür derneklere baskı ile üye yapıldıkları gösterilmek istenmiştir.

Orhan'ın dil eğitimi aldığı Blaubeuren'de bulunan Goethe Enstitüsündeki dil kursuna katılan gençlerin de yarıya yakını Türk'tür ve büyük çoğunluğu dersleri takip etmek yerine kantinde veya kahvelerde zaman geçirip Alman kızların peşinde koşarlar. Birçoğu iyi bir eğitim almış bu gençler ne için orada

bulduklarını unutmuş ve kültürel açıdan yozlaşmaya başlamışlardır. Bunun sonucu olarak 1974 senesinde üç yüze yakın Türk gençten sadece Orhan'ın da dâhil olduğu on altı öğrenci yeterlik belgesi almaya hak kazanır. Orhan'a göre diğerleri hem davranışları hem de başarısızlıkları ile Türkleri ve Müslümanları, Alman toplumunun karşısında küçük düşürürler. Şerif Benekçi, Hikmet Gündoğan'a verdiği bir röportajda, Almanya'da bulunduğu süre içinde belli bir kültür düzeyinin üzerinde eğitilmiş birçok insan tanıdığını ve bu insanların Alman toplumunun sunduğu hazlara kendilerini kaptırdıklarını gördüğünü belirtir. Bu insanlar hakkında yaptığı gözlemlere göre; bir insan İslâm'ı şuurlu olarak benimsememişse, neye inandığının farkında değilse daha kolay yozlaşmaktadır. Biraz düşünen ve sahip olduğu kültürle Batı kültürünün yüzyıllardır süregelen boğuşmasının farkında olanlar ise kendi horlanmışlığını, insan yerine konmayışını ve yüzyıllardır silemediği Haçlı kınıyla beraber bir Batı öfkesinin Müslüman Türk'e karşı devam ettiğini görmekte zorlanmayacaklardır. Bu sayede gerçeği tüm çıplaklığıyla görüp niçin orada bulduklarının farkına varabilenler de bu insanlar olacaktır (Gündoğan, 1986b, 5).

Yazarın üç romanında da başkişiler, sadece eğitilmiş değil; aynı zamanda çok okuyan, yazan, düşünen ve fikir üreten aydın gençlerdir. Bu gençlerden biri olan Orhan, yazarın bahsettiği ikinci grupta yer almaktadır. Bazıları Almanya'ya kadar "savrulmuş bir milletin sorumluluğu"nu (Benekçi, 2013, s. 200) üzerinde hissederek ve "bu insanlara yardımcı olmak zorunda" olduğunu düşünerek (Benekçi, 2013, s. 200) hem dil kursunda hem de daha sonra devam ettiği üniversitede derslerine "müthiş bir hırsla sarılır" (Benekçi, 2013, s. 247). Bütün amacı üniversite öğrenimini başarı ile tamamladıktan sonra ülkesine dönerek hizmet etmektir. Ayrıca farklı milletlere mensup Müslüman öğrencilerle birlikte Goethe Enstitüsünün bahçesinde her hafta Cuma namazı kılması (Benekçi, 2013, s. 201-202) gibi dinî kimliğini sahiplenici davranışlarda bulunarak bu gençlerle bir tezat oluşturur. Şerif Benekçi'nin yukarıda yer verdiğimiz düşüncelerini, Orhan ve diğer öğrencilerin tutumlarını mukayese ederek romanında dile getirdiği anlaşılmaktadır.

Orhan, Almanya'da bulunduğu süre boyunca çevresiyle etkileşime girmekten kaçınır. Sadece göç sürecinin ilk aylarında dil kursunda ve gençlik yurdunda çoğunluğu Doğulu ülkelerden gelen gençlerle kısa süre arkadaşlık ilişkisi kurar. Almanlara karşı mesafeli duruşunun sebebinden bir arkadaşı şu şekilde bahseder:

"-Orhan'ın bir Alman kızla iki defa konuştuğuna tanık olmadım. Kendisi bu durumu, 'Milliyetimi duyunca suratımı asan bir Alman kızıyla neyi, nasıl konuşabilirim?' diye açıklamıştı. Türk öğrenciler içinde, Almanların soğukluğuna aynen karşılık veren sadece Orhan'dır" (Benekçi, 2013, s. 185).

Sadece iki Alman ile sosyal yaşamında görüşür. Biri dil kursu aracılığıyla evine yerleştiği ve kendisine "anne şefkati" (Benekçi, 2013, s. 199) ile yaklaşan Helga, diğeri ise Almancasını geliştirmesine yardımcı olan Sabine adlı bir genç kızdır. Bir süre sonra kendisine âşık olan Sabine'nin ilişkilerini bir adım öteye taşıma teklifini, evlenmelerine engel teşkil eden sorumlulukları olduğunu ve sonu evliliğe dayanmayacak bir arkadaşlık ilişkisi kurmalarının da ahlâkî olarak uygun olmadığını öne sürerek reddeder.

Göçten önce de "içe kapanık, duygusal" (Benekçi, 2013, s. 177) ve çekingen (Benekçi, 2013, s. 255) biri olan Orhan, zamanla hem kendi milletine hem de diğer milletlere mensup kişilerle olan iletişimini azaltır ve kendisini tüm çevresinden soyutlayıp yalnızlaşarak daha da içe dönük bir tip hâline gelir. Bu durumun sebepleri, Almanya'da bulunan Türklerin çoğunluğunun sorumsuzca davranışlarda bulunarak kendi kültürlerini olumsuz şekilde temsil etmelerinden duyduğu rahatsızlıktır ve Almanların Türk ve Müslüman göçmenlere beslediği ve davranışlarına yansıtıkları olumsuz ön

yargılardır. Ayrıca iki kültürün uyum gösteremediği böyle bir çevrede yaşamın “yapay bir ihtişamın ortasında ruh sefaleti çekmek” (Benekçi, 2013, s. 203) olduğunu düşünerek sadece ikamet ettiği evdeki “sığındığı odada kendini güvende hisse”der (Benekçi, 2013, s. 204). Şerif Benekçi bir röportajında Orhan'ın bu tavrının, varlık sebebi olan manevî değerlerine dönmeyi tercih etmekten ve tek başına, çevresindeki döküntü insanların arasında Müslüman olmanın kavgasını vermekten kaynaklandığını belirtir (Yardım, 1986, s. 19). Zira Almanya'da dinî ve millî kimliğini yaşatıp devam ettirmek istediği hâlde çevresinde bunu birlikte gerçekleştirebileceği kimse yoktur.

Bu süreçte sahip olduğu psikolojik durum ve bu durumun dış görünüşüne de yansımaları üniversitedeki bir arkadaşı ile yaptığı konuşmada şu şekilde yansıtılır:

“Orhan, sandviçini bitirip aynanın karşısına geçti: Yüzünde belli belirsiz çizgiler, perçeminde aklar ve bakmakla bakmamak arasında tereddüt eden iki fersiz göz. Aynanın bulunduğu duvarın önünden ayrıldı, Alman kızın önüne geldi.

-Anna, beni sokakta görsen hakkımda ne düşünürsün?

-Bilmem, galiba kendini yitirmiş bir adam, diye düşünürüm.

-Daha başka?

-Otuz beş yaşlarında, karizmatik bir erkek, ama ürkek ve çekingen.

-Sahi mi söylüyorsun, iyi bak, benim yaşım yirmi dört.

-Olabilir, fakat otuz beş yaşında gösteriyorsun.

-Teşekkür ederim Anna, bana büyük bir iyilik yaptın.

-Beni kendime getirdin, yitik adam ayıktı” (Benekçi, 2013, s. 248).

Bu konuşmanın etkisiyle “çoktandır uyuyan sosyal yönünün uyanmak istediğini hisse”derek altı senelik üniversite eğitiminin geri kalan beş yılında Almanya'da “çakılıp kalmanın kendisine ne getireceğini” (Benekçi, 2013, s. 249) sorgular ve kendisi gibi gurbette olan hemşehrileri ile ortak olarak Türkiye'de bir iş kurmaya karar verir. Bu olay psikolojik açıdan kendisini daha iyi hissetmesini, yaşamından tatmin olmaya başlamasını sağlar. Yani yeniden kendi ülkesi ile bağ kurmasının psikolojisi üzerinde olumlu etkileri olur.

Orhan'ın Almanya'da bulunduğu süre boyunca kendi kültürel kimliğini sahiplendiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple kültürleşme stratejilerinden “ayrışma”yı tercih ettiği söylenebilir. Hem kendi kültüründen hem de ev sahibi kültürden birey ve gruplarla iletişim kurmaya isteksiz olması, sosyal destekten mahrum kalmasına sebep olduğundan yeni çevresine psikolojik açıdan uyum sağlaması da zorlaşır. Ayrıca benimsediği kültürleşme stratejisinin, kişilik özelliklerinin (içe dönüklük, duygusallık) ve Almanya'da kalıcı olmayı düşünmemesinin yaşadığı uyum sorununda rol oynadığı açıktır. Bir süre öğrenim gördüğü dil kursunda ve üniversitedeki derslerinde başarılı olması ise sadece eğitim açısından sosyokültürel olarak “görünüşte uyum” (Benekçi 2013: 247) sağladığını göstermektedir.

Bir Şafak Yürüyüşü'nün başkişilerinden Halil ve Mehmet de, Almanya'da geçirdikleri ilk iki sene içe dönük bir kişiliğe bürünerek “hemen hiçbir sosyal yanı olmayan” yaşamlarını “gurbet yoğunluklu” bir psikolojide sürdürmüşler, “işle ev arasında mekik doku”yarak kendi gölgelerinden bile “korkar halde” geçirmişlerdir (Benekçi 1988: 30-31). Halil, içinde bulunduğu bu psikolojik durumu, “Her yönden döküldüğümü, maddî ve manevî her iki yönden de sefaletimi tüylerim ürpererek seyrettim.” (Benekçi, 1988, s. 27) şeklinde ifade eder. Bu durumun sebebi ise “çevre, aile ve devlet kavramları”nın (Benekçi, 1988, s. 34) ve bunlara duyulan aidiyetin verdiği güven duygusunun eksikliğini yaşamalarıdır. Zira göç süreci, yaşanılan çevrenin değişmesi, yasal statünün kaybedilmesi ve çeşitli haklara sahip olmamak

gibi sebeplerle neredeyse her zaman göçmen için bir güvensizlik içerir (Nail, 2015, s. 2). Bu güvensizlik de üzerlerinde büyük bir stres oluşturarak kendilerini içinde yaşadıkları toplumdan soyutlamalarına neden olur.

Göç, sosyal yapının tüm unsurlarını dönüştüren bir olgudur. Bu sebeple göç sürecine katılanlar, tekrar bir sosyalleşme yaşayarak sosyal yaşamlarındaki bütün ilişkileri yeniden kurmak zorunda kalırlar (Adıgüzel, 2016, s. 1-2). Halil, çalıştığı fabrikanın lojmanında Mehmet ile tanışmıştır. Mehmet'in dindar ve ölçülü bir insan olması ona güven duymasını sağlamış ve onunla birlikte Nagold'da bir ev kiralamıştır. Özer ile de yaşadığı kasabanın istasyonunda çarpışır, roman da bu çarpışma vesilesiyle gerçekleşen tanışma ile başlar. Halil, gurbet duygusunun yaşattığı yalnızlık hissiyle kendisi ile aynı dili konuşan bir insana rastlamanın sevincini yaşarken Özer'e önce birlikte kahve içmeyi, daha sonraki günlerde ise Mehmet ve kendisi ile ev arkadaşı olmayı teklif eder. Bu çarpışmanın "alın yazısı" (Benekçi, 1988, s. 5), daha sonraları da gurbette birlikte çıkacakları "şafak yürüyüşü"nü (Benekçi, 1988, s. 25), yabancı bir ülkede asıl kimliklerini keşfetme yolculuğunun başlangıcı olacağını düşünür.

Halil ve Mehmet, yaşamlarındaki tekdüzelikten Özer aralarına katıldıktan sonra yavaş yavaş kurtulmaya başlarlar. Özer, "gözü peklığı" (Benekçi, 1988, s. 30) ve iç kontrol odaklı olması ile kendilerinden çok farklıdır:

"Önümde duran bütün kapıları ya omuz vurarak ya da kafa kullanarak açtım ben. Önümde açılan her kapının menteşesi işte bunun için söküktür! Alamanya'da sizin için olumsuzluk etkeni olan çevre, aile ve devlet kavramları benim için fasa fisodur. Kendimi bildim bileli bu saydıklarım benim için olumlu anlamda asla var olmamıştır. Gurbetin odağına doğru, hem de önüme çıkan engellerin gözünün içine baka baka, ilerleyip gidiyorum" (Benekçi, 1988, s. 34).

Bu tavrı sayesinde daha önce çalıştığı maden ocağında yaşadığı kaza üzerine mahkemeye verdiği işvereninden uzun bir mücadelenin neticesinde, hatta "Alman mürekkebinin Alman yasalarına karşı kullan"arak (Benekçi, 1988, s. 35) yüklü bir tazminat almaya hak kazanır. Bu tazminatla da Almanya'da kendisine ait bir iş kurma imkânına kavuşur ve bir süre sonra arkadaşlarını da ortak olarak yanına alır.

Gurbette aynı ülkeden gelen üç kişinin arkadaşlık kurması ve birbirlerine destek olması birçok göç romanında karşımıza çıkan bir hadisedir. Bu romanı diğerlerinden ayıran unsur ise üç gencin birbirinden farklı siyasî ve ideolojik görüşlere sahip olmasıdır. Halil sağ, Özer sol görüşe mensuptur, Mehmet ise ümmetçi bir anlayıştadır. Türkiye'de kendilerini "karşı karşıya getiren keşmekeş"ten (Benekçi, 1988, s. 134) uzak, "üç ayrı fikir, üç ayrı dünya" (Benekçi, 1988, s. 28) önce bir evi ve daha sonra da işi paylaşarak ötekileştirildiklerini hissettikleri bir toplumda gurbet psikolojisinin üzerlerindeki olumsuz etkilerini hafifletmeye çabalarlar. Bunun farkında olan Halil, Özer ile Türkiye'de karşılaşmaları hâlinde ne olacağını düşünür:

"Lise çağlarında karşıma çıkmalıydı bu solcu benim! Hiç durmaz iki seksen uzatırdım onu ve fikrini yere. Üniversitede, şu onların yoğun oldukları ve 'üs' olarak nitelendirdikleri Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde karşılaşıyorduk, ne olurdu acaba? Böyle karşılıklı oturup kahve içebilir miydik? Eh, kendi ülkesinde bir kaşık suda birbirini boğmaya kalkan iki ayrı insan, başkasının ülkesinde bir şeyleri rahatlıkla paylaşabiliyordu: Gurbeti, yalnızlığı, hüznü" (Benekçi, 1988, s. 14-15).

Bu paylaşım başlarda dinî, siyasî ve ideolojik birçok tartışma yaşamalarına sebep olsa da aynı kültüre mensup bireyler olarak birbirlerine bir çeşit sosyal destek sunmalarını sağlar.

Romanın büyük bölümünün geçtiği Nagold sadece Türk değil; Yugoslav, Yunan ve İtalyanlardan oluşan göçmen nüfusuyla, her dil ve rengin “kendi havası içinde” (Benekçi, 1988, s. 10) bulunduğu, “rengârenk giysileri, birbirlerine pek tuhaf gelen zevkleriyle tam bir curcuna” (Benekçi, 1988, s. 29) hâlini yaşayan bir kasabadır. Bu hâliyle de çok kültürlü bir yapıya sahip kasabadaki Almanlar, “yüzsüz misafir tarafından bağı elinden alınan çiftçi”ye (Benekçi, 1988, s. 29) benzemektedir. Birden fazla kültürün karşılaştığı, birlikte yaşadığı, günlük yaşamı ve işi paylaştığı Nagold'da farklı kültürlerle mensup insanlar arasında etkileşim meydana gelmesi kaçınılmazdır. Halil, Özer ve Mehmet de hem kendi kültürlerinden hem de iyi derecede Almanca bilmeleri sayesinde ev sahibi toplumdan ve farklı milletlere mensup göçmenlerden kendilerine yakın hissettikleri sınırlı sayıda kişiyle görüşürler. Bu şahıslardan biri ev sahibeleri Erika'dır. Halil için “batıdaki ana” (Benekçi, 1988, s. 95) olan Erika, çoğunluğun aksine Türklere karşı sempati beslemektedir. Ayrıca Halil, iş yerinden arkadaşı Alman bir genç kız olan Marie ile Özer ise İtalyan göçmen Gina ile sonu evliliğe varacak olan arkadaşlık ilişkisi kurar.

Türk göçmenlerin çoğunluğunun gösterdikleri “sahte yakınlık ve yapışkan ilgi”den (Benekçi, 1988, s. 226) ve “kaba” (Benekçi, 1988, s. 139) davranışlarından ise rahatsızdırlar. Bu sebeple millettaşları ile ilişkilerinde başlangıçta mesafeli bir tutum sergilerler. Halil ve Özer'in kendi kültürel kimliklerine sarılmaları ve kendi milletlerinden birey ve gruplarla sosyalleşmeye başlamaları ise “din” vasıtasıyla gerçekleşir. Her ikisinin de Almanya'daki ilk yıllarında dindarlık düzeyleri zayıftır. Sadece gördüğü eğitim dolayısıyla arkadaşlarının “Molla” (Benekçi, 1988, s. 57) diye hitap ettiği Mehmet, başından beri mütedeyyin kişiliği ile ön plâna çıkar ve Özer ve Halil gibi iki aydın gencin “ümmete çok şey kazandır”acağına inanır. Bu sebeple benliklerine “is gibi çökmüş, kene gibi yapışmış sun'i kabuklar”ından soyunarak ve birbirlerine karşı ördükleri duvarları yıkarak yabancı bir ülkede ümmet olma yolunda “yol kardeşliği” yapmalarını ister (Benekçi, 1988, s. 50-51).

Romanda Mehmet'in dinî konu ve meseleler hakkındaki görüşleri önemli bir yer tutar. Mehmet'e göre “din, aslı rafa kaldırılarak, insanların kolayına gelen taraflarının gelenek” (Benekçi, 1988, s. 58) hâline getirilmesi şeklinde yaşanmaktadır ve her birey “kendi kafasına göre din anlayışı sergile”mektedir (Benekçi, 1988, s. 238). Almanya'da bulunan Türk ve Müslüman göçmenler arasında da İslâm dinini yaşayıp yabancıların da dikkatini çeken tutum farklılıkları görülmektedir: “Sahi, üçü de Müslümandı bu adamların; sonra o daha birçok Müslüman tanıdı burada. Fakat her biri ayrı bir dünya, ayrı bir yaşantı içindeydiler” (Benekçi, 1988, s. 218).

Bu konu üzerinde önemle duran Mehmet, iki arkadaşını İslâm'ın kurallarına riayet etmediklerinde ikaz etmeyi kendisine görev edinir. Örneğin Halil'i Marie ile ilişkisi sebebiyle eleştirir:

“-Namaz yok, abdest yok, anladık bunlar boynunun borcu; ya elin kızıyla gezip tozlamak neyin borcu? Sor bakalım o Alman kızına hiçbir pazar kiliseyi kaçırıyor mu? Nesiniz siz Allah aşkına, söyle misin? Havraya git desem yahudi değilsin, kiliseye git desem hristiyan değilsin, camiye git desem cami yok burada diyeceksin!” (Benekçi, 1988, s. 88).

Mehmet'e göre yabancı bir memlekette de olsa Müslümanlar dinî vecibelerini yerine getirilebilir. Bu sebeple Almanya'da bir ibadethanenin olmayışını bahane olarak kabul etmez: “Namaz için cami şart değildir, bu ümmet için yeryüzü mescittir, temiz olmak şartıyla kilisede bile namaz kılınır” (Benekçi 1988: 89). Ayrıca milliyet ve din arasında da sıkı bir münasebet vardır. Bu sebeple ideolojik olarak milliyetçi görüşe sahip olan Halil'e bu münasebeti düşünerek hareket etmesi gerektiğini söyler: “Milletini mademki o kadar seviyorsun, o halde onun dinine sarıl, imanının gereğini yap!” (Benekçi, 1988, s. 89).

Halil, arkadaşının günlük yaşamını İslâmiyet'in belirlediği çerçeve içinde yaşaması gerektiği yönünde kendisine yaptığı telkin ve yönlendirmeler ile yaşamını yeniden düzenler ve davranışlarını değiştirir. Örneğin Marie ile “mahrem bir kadınla el sıkışmanın, birlikte gezip tozmanın ve hatta konuşmadan karşılıklı oturmanın haram olduğunu” düşünerek sadece “iş yerinde, o da işi gereği” (Benekçi, 1988, s. 89) görüşmeye karar verir ve bir süre sonra da ilişkilerini evliliğe taşır.

Mehmet, dinî meseleleri sadece günah ve sevap kavramları etrafında değerlendirmez. Dinin bütün hâlinde yaşama tatbik edilmesi gerektiğine inanır (Benekçi, 1988, s. 131). Şerif Benekçi romanlarında dini; insanlar arasında oluşturduğu ilişkiler, ferdî ve içtimâî faydaları ve gerekliliği bakımından ele alır ve vermek istediği mesajları kahramanları aracılığıyla aktarır (Değirmenci, 2008, s. 493). Bu romanda yazarın sözcülüğünü yapan kahramanlardan birinin Mehmet olduğu anlaşılmaktadır.

Halil'in dinî kimliği ile tam olarak özdeşleşmesi karıştığı bir kavga sebebiyle bir süre hapisanede yatması ile gerçekleşir. Bu süre içerisinde yalnız kalıp düşünme fırsatı bulan Halil, gördüğü bir rüyanın⁷ da etkisiyle hapisaneden “çıkar çıkmaz Mehmet'in seccadesine ortak olmaya karar ver”ir (Benekçi, 1988, s. 215).

Özer'in kendi kültürel kimliğini ve inancını yeniden keşfedişi ise Halil'den sonra gerçekleşir. Mehmet, onun da “hidayet”e ulaşması ve düşündüğü meselelere “İslâm zaviyesinden” (Benekçi, 1988, s. 164) bakması için çabalar fakat Özer onun dile getirdiği konularda ve yönlendirmelerinde “vaaz kokusu” (Benekçi, 1988, s. 212) bulur. Bu sebeple Özer üzerindeki asıl olumlu etkiyi Almanya'da bulunan dinî bilgisindeki derinlik ile “memleketindeyken yirmi yıl kadar köylerde buğday karşılığı imamlık yapmış, eski medrese hocalarından aldığı dersler ve araştırmacı kişiliğiyle kendini geliştirmiş, yapmacıktan uzak tabii bir kişi”liğe (Benekçi, 1988, s. 145) sahip adı belirtilmeyen bir din adamı bırakır. Aynı zamanda İtalyan bir göçmen olan Gina ile Özer'in imam nikâhını kıyan bu şahıs, söylediği sözlerden etkilenen genç kadının da İslâm'ı kabul etmesine vesile olur.

Özer'in de değişimi ile üç arkadaş dinlerini aslına uygun şekilde yaşayabilmek için çabalarlar. Bu sayede gurbette olmalarının içlerinde doğurduğu boşluğu, “bu kutsal kaynağı yanlış yataklara sür”meden ve “üzerine çöken sis katmanını dağıt”arak (Benekçi, 1988, s. 337) doldurabileceklerdir.

Bireyin sosyal olarak dışlanma, reddedilme gibi olumsuz deneyimlerle başa çıkmasına yardımcı olmada dinin önemli bir rolü vardır. Din birey için ne kadar önemliyse dinî inanç ve düşüncelerin uyum sürecini etkileme olasılığı o kadar yüksektir (Aydın, Fischer ve Frey, 2010: 750-751). Ayrıca dış göç deneyimi sonucunda hayal kırıklığı yaşayanlar için din, hem kimliklerinin ifadesi ve koruyucusu (Şen, 1994, s. 6) hem de “önemli bir kimlik oluşturma kaynağı”dır (Kaya, 2016, s. 211). Şerif Benekçi, Ali Taşdelen'e (1990, s. 70) verdiği bir röportajda roman şahıslarının inançlarını yeniden keşfedişi ile ilgili olarak şunları söyler: “Bir Şafak Yürüyüşü'nde bariz bir özellik, fark edilmesi gereken fark edilmedi. O da roman kişilerinin Müslüman olmaları değil, eski halleriyle Müslüman olmadıklarının farkına varmaları esprisi idi. Müslümanlık normlarını yeniden, bilinçle fark etmeleri; buydu işin ve hak edilmiş sürgününün esprisi”.

Göç ve kültürel karşılaşmalar göçmenlerin kendi orijinal kültürlerine daha sıkı sarılmalarına neden olmuş ve bu sayede Batı dünyasında Müslüman göçmenlerin “yeniden” müslümanlaştıkları görülmüştür (Canatan, 1990, s. 25). Bu gençlerin de dönüşümlerinin bunun bir yansıması olduğu

⁷ Bu romanda yazar “rüya”yı şahısların yaşamını ilâhî açıdan yönlendiren önemli bir unsur olarak kullanmıştır. Halil gibi rüyalarından etkilenen diğer şahıslar, Marie, Gina ve Mehmet'tir.

anlaşılmaktadır. Bu yaşadıkları dönüşümü sadece dinî vecibeleri eksiksiz yerine getiren mütedeyyin bir kişiliğe bürünerek değil; insana, yaşama, var oluşa dair fikir ve bakış açılarını da değiştiren, içine alan geniş bir çerçeve içinde gerçekleştirirler. Zira onlar için “mesele Müslüman olmak ve Müslümanca bakış açıları edinmekten ibarettir” (Benekçi, 1988, s. 336). Bu sebeple İslâm dini yaşamlarını şekillendiren önemli bir unsur olur ve günlük etkinliklerine de yansır. Birçok dinî ritüeli birlikte yerine getirmenin yanında kadınlar ve erkeklerin ayrı odalarda yemek yemesi ve sohbet etmesi gibi kültürel davranışlar da sergilerler. Ayrıca yer sofrasında yemek, sofradan tam manasıyla doymadan kalkmak gibi sünnetleri de uygulamaya özen gösterirler.

Aynı romanda İslâmiyet'i kabul eden Hristiyan kadın şahıslar da bulunmaktadır. Biri yukarıda da bahsettiğimiz Özer'in eşi Gina, diğeri Halil'in eşi Marie'dir. Gina ve diğer adıyla Meryem'in İslâmiyet'i kabulü, çevrelerinde yaşayan Türk ailelerde ilgi uyandırır. Bu aileler içinde ise sadece İslâmî kurallara göre yaşamlarını düzenlemiş iki aile ile görüşürler. Bu ailelere mensup Fatma ve daha sonra Mehmet'in eşi olacak olan ilahiyat eğitimi görmüş Nurten, genç kadınlara dinî eğitim verme görevini üstlenirler.

“...Bireysel veya toplumsal olarak kendini bir şeyle özdeşleştirerek tanımak suretiyle kimliğini ortaya koymaya çalışan insan ve toplum, bu özdeşim süreçleri çerçevesinde birçok hâllerde dini ve kutsal değerlere sarılmakta ve kimliğini onun aracılığı ile ifade etmeye çalışmaktadır” (Günay, 2012, s. 420). Bu genç kadınlar ve erkekler, ideolojilerinden ve kendi millî kimliklerinden sıyrılarak dinî bir kimlikte birleşirler. Resmî nikâh işlemi için gittikleri Türk Konsoloslukunda karşılaştıkları bir memurla Gina'nın arasında geçen diyalogda bu görülmektedir: “-‘Biz bir milletiz şimdi’ dedi memura. Hem de İbrahim'in hanif milletinden...” (Benekçi, 1988, s. 318). Halil ve Özer, kendi kültürel kimliklerini yeniden tanımlarken Gina ve Marie'nin eşlerinin kültürüne uyum sağladıkları görülmektedir.

Ayrıca dinlerinin Almanya'da yaşanması ve yaşatılması için çalışırlar. Nurten, eşinin ve arkadaşlarının desteği ile Müslüman göçmenlerin çocuklarına din dersleri vermeye başlar. Özer'e göre çocukların yabancı bir memlekette dinî eğitimden mahrum kalmaları en büyük eksikliklerden biridir. Bunu kendi devletimiz veya Alman devletinden beklememek gerekir. Zira her ikisi de böyle bir adımı atmamaktadır:

“Görünen o ki, gerçekten garip düşürülmüş bu din. Hep garip düşürülmedik mi, yoksa ne işimiz vardı buralarda? Lâkin şuna bütün kalbimle inanıyorum ki, gariplerin Allah'ı vardır. Bu dinin de bir sahibi var, bu sahibin benim gibi bir kulu da var! Ne güne duruyoruz, neyi ve kimi bekliyoruz? Ben kendi payıma bu işte, hiç olmazsa bundan sonra varım. Devletin himmeti kendinin olsun, herkesinki de kendine. Kardeşim Nurten'in burada nefes aldığı sürece maaşı benden. Hem de, ne yapacağına ve nasıl yapacağına bakmadan. Bunu kendileri nasıl uygun görürse öyle yapınlar” (Benekçi, 1988, s. 311).

Bu sayede açılan kursa Türk göçmen aileleri yoğun ilgi gösterince Gina ve Meryem de kursta görev alır. Mehmet de fabrikadaki işinden ayrılarak arkadaşlarının iş yerine ortak olur ve öğleden sonraları kursta erkek çocuklarını okutmaya başlar.

1970'li yıllardan itibaren Avrupa'daki Müslüman göçmenlerin zihninde, “artık geri dönüşün olmayacağı, geleceklerinin Avrupa'da olduğu” yönünde fikirler pekişmeye başlamıştır. Bu durumu göz ardı etmeyen göçmenler; ibadet etmek, çocuklarını eğitmek ve çeşitli aktiviteler için organizasyonlar kurmaya başlamışlardır (Adıgüzel, 2016, s. 192). Bu sayede Müslümanların oturdukları mahallerde ibadet yerleri ve Kur'an kursları açılmıştır. Aynı zamanda bu tür organizasyonlar Türk göçmenlerin ayrımcılığa ve dışlanmaya maruz kalmaları, kimlik bunalımı yaşamaları, bunların neticesi olarak

dindarlıkta yoğunlaşma eğilimi göstermeleri üzerine özellikle genç kuşakların dinî sosyalleşmeleri ve dayanışmaları için alt yapı oluşturma gerekliliğinin bir neticesidir (Günay, 2003, s. 47). Zira kursa katılan bazı çocuklar ana dillerini bile pek bilmemektedirler ve bu sayede ikinci kuşak göçmenlerin kendi kültürlerine yabancı şekilde yetişmelerinin önüne geçilebilecektir (Benekçi, 1988, s. 338). Bu kurs, bir örgüte veya cemaate bağlı olmayan sadece kendi dinî kimliklerini yabancı bir ülkede devam ettirmeye çalışan üç Türk göçmenin ve eşlerinin çabasının eseri olarak romanda yer alır.

Göçmenler anayurtlarıyla kurmuş oldukları bağlarını, kendi kültürlerine mensup bir topluluğun sağladığı bir sosyal şebekeden beslediklerinde zaman zaman da kendi kültürlerinin hiç bilmedikleri yönlerini de görür ve öğrenirler (Akhtar, 1997, s. 6-7). Mehmet ve din adamı da, Halil ve Özer'e dinlerinin bilmedikleri yönlerini öğretirler ve var oluş amacı verirler. Bu sayede arkadaşları ile birlikte yaşadıkları bu yabancı toplumun kültürü ile bütünleşmek yerine dinî ve kültürel kimliklerini tekrar inşa edip kendilerine "yeni bir dünya" (Benekçi, 1988, s. 25) kurabilirler.

Halil, Özer ve Mehmet'in kültürleşme stratejilerinden "ayrışma"yı seçtikleri anlaşılmaktadır. Buna rağmen din, kendi kültürlerine mensup birey ve gruplarla etkileşim kurmalarına imkân vererek kendilerine bir çeşit sosyal destek görevi görmüş; bu da dışa dönük bir kişiliğe bürünmelerini, yalnızlık hissinden kurtulmalarını sağlayarak psikolojik ve sosyokültürel uyum süreçlerini olumlu anlamda etkilemiştir.

Göç sadece bir yer değişikliği değil; göçmenlerin bütün yaşamını kuşatan, mekânsal ve insanî ilişkilerini yeniden düzenleyen bir süreçtir. Bu açıdan insanların doğup büyüdüğü yerlerden ayrılmaları, kendilerinde büyük bir gurbet duygusu doğurmaktadır (Adıgüzel, 2016, s. 154). Yazarın romanlarında bu duyguyu en derinden hisseden *Kumsal Olmayan Ada* romanının başkışisi Salih Bağcı'dır:

"İki yılı aşkın bir süredir eniştemin yanında, ablamın dizinin dibindeyim. Almanya'nın ekmeğini birlikte yiyor, kılıcını birlikte sallıyoruz. Yeni bir dünya burası. Dışımızdaki dünya, diğerlerini olduğu gibi, bizi de alık etti, dikenli çalı gibi çarptı. Varsın olsun; kerpiç duvarlı evlerimiz ve orada yaşadığımız sınırsız anılarımız bizimle, Bu kadarı ve burada özel baskı yapan gazetelerimizin Koca Yusuf tefrikaları bize yetiyor" (Benekçi, 1990, s. 7).

Salih'in, yaşadığı uyum sorununun üzerindeki olumsuz etkileriyle başa çıkabilmek için nostalji yaşamayı tercih ettiği görülmektedir. Ablası Zeynep'in yaşadığı gurbet duygusunu ise şu şekilde anlatır:

"Gurbet vurgunu yemiş binlerce Türk kadınından biriydi ablam. Al yazmalı kızken düşlerinde bile görmediği bir dünyanın ortasında bulmuştu kendini. Oğlak güderken gezindiği dikenli bayırların, serin esintili çıplak tepelerin ortasındaki köyde çocukken, genç kız oluverirken, hatta ilk kadınlık yıllarını yaşarken... her şey ne kadar güzel, ne kadar bildik ve olağandı. Kuzu sesleri, eşek anırması, öküz süsmesi, çocuk ve köpek yüzünden hemen her gün edilen kavgalar, adamlar arasındaki kaba küfürleşmeler... Bütün bunlar bilinen, duyulan, yaşanan şeylerdi ve kendi dünyalarına aitti. Dahası ve önemlisi, köyün dışı da vardı ve burada belli belirsiz duyulan ezan sesiyle ölüm ve ötesi düşünülebiliyor, cennet yurduna kısa gezintiler gerçekleşebiliyordu. Tarlada çalışırken koca tafrası, hayvan tersi ve çocuk gürültüleri birden yok oluveriyor, kuş sesleri ve akarsu şırıltıları doyasıya dinleniyordu. Orada ve yerde gün vardı, hafta vardı, yıl vardı. Mevsimler vardı, gün vardı, gece vardı. Burada bunlardan hiçbiri yoktu. Vardı belki; fakat ters yüz olmuş şekliyle, yürek buruşturan soğukluğuyla. Kasım ayazı, saçak buzu gibiydi burada her şey. Yaban, yaba gibi ayaklarıyla üstüne üstüne vuruyordu ablamın" (Benekçi, 1990, s. 12-13).

Her iki şahsın da Türkiye'ye, köyelerine ve arkalarında bıraktıkları yaşantılarına özlem duydukları açıkça görülmektedir.

Salih'in tek gayesi birçok gurbetçi gibi biraz para biriktirip köyüne dönmektir. Güney Almanya'da bulunan Schietingen adlı kasabada ablası ve eniştesinin evinde yaşamakta, bir fabrikada işçi olarak çalışmaktadır. Bu süreçte kendisi gibi göçmen olan hemşehrisi bir kızla evlilik plânı yapar fakat bu evliliğin gerçekleşmemesi ve işlemediği bir suçtan dolayı bir süre hapisshanede yatması gibi yaşadığı bazı olumsuz hadiseler kendisinde hayal kırıklığına sebep olur. Bir kimlik arayışına girdiği bu süreçte ablasının yanından ayrılarak lojmanda yaşamaya başlar ve yedi sene müddetince yaşamını çalıştığı fabrika ve lojmanı arasında geçirir. Alman toplumuyla etkileşim kurmaktan kaçınan Salih, Türk ve Müslüman göçmenlerden de uzaklaşarak yalnızlaşır: “Önümdeki şehir, dev bir ahtapot gibi üzerime yürüyor. Erken uyanan ve şimdi işe yaramayan şuuruyla yalnızım. Yapayalnız ve cascavlak” (Benekçi, 1990, s. 109).

Salih'in dış dünyadan kendisini izole etmesinde millettaşları hakkındaki olumsuz düşüncelerinin de rolü vardır. Almanya'da bulunduğu süre içinde inanca dair konular ve meseleler üzerinde düşünen, ibadetlerini ifa eden, dinî kimliğinin gerektirdiği gibi davranmaya çalışan Salih, Türk ve Müslüman göçmenlerin birlik olamamasından rahatsızdır. Zira birçoğu birbirlerine destek olmak yerine düşmanlık beslemektedirler. Bu konuda romanda sert ve objektif eleştiriler yapılır:

“Şu Müslümanlara ne demeli? Adamlar, bir dilim ekmek uğruna buralara gelmenin, sahipsiz olmanın ezikliğini ve öfkesini birbirlerinden çıkarıyorlar. Sanki herkes onlarla uğraşmış gibi, bu bile onları birlikte olmaya, birlikte gülmeye ağlamaya zorlamış gibi, bir de kendi kendilerini düşman ilân ediyorlar. Şucuydu, bucuydu, particiydi, ümmetçiydi, devletçiydi diye hizipleşmeler. Kıldı kıymıktı, çerdi çöptü; ne kadar lüzumsuz ve tali meseleler varsa, adamların gündemini bunlar teşkil ediyor” (Benekçi, 1990, s. 120).

Böyle bir ortamda daha fazla bulunmak istemeyen ve Almanya'da geçirdiği zamanı “yitirilmiş yıllar” (Benekçi, 1990, s. 136) olarak tanımlayan Salih, hedeflediği parayı biriktirdikten sonra Türkiye'ye kesin dönüş yapar.

Göçmenler için yerli toplumun dilini bilmek etkileşim ve iletişim kurma olanağı sağladığından yeni sosyal çevreye uyum sağlamak ve ait olma duygusunu hissedebilmek için gerekli bir koşul ve araç olarak algılanmaktadır (Maydell-Stevens, Masgoret ve Ward, 2007, 196). Yazarın diğer eğitimli başkışileri gibi Salih de Almancayı iyi derecede bilmektedir, fakat bunu yerli toplumla sosyalleşmek ve kültür alışverişinde bulunmak için kullanmaz. Aynı zamanda kendi kültürüne mensup kişilerle de iletişim kurmaya istekli olmayan Salih, sosyal destekten mahrum kalır. Bu süreçte yoğun bir memleket hasreti hisseden ve ayrıca yaşadığı hayal kırıklıklarının da etkisiyle içe dönen Salih'in psikolojik ve sosyokültürel açıdan içinde yaşadığı topluma uyum sağlayamadığı söylenebilir. Yazarın romanlarında şahısların Almanya'da kalma veya dönüş yapmaya karşı meyilleri, uyum durumları üzerinde rol oynar. Salih'in uyum sağlamaya hiç çabalamamasında göç sürecinin başından itibaren anayurda kesin dönüş yapma fikrinde olmasının da etkisi olabilir. Kültürleşme zaman içinde gerçekleşen bir süreçtir. Göçmen olarak buldukları ülkede daha uzun ikamet edenlerin bütünleşme olasılıkları daha yüksektir. Zira ikamet süresi uzadıkça yerli kültüre ait daha çok unsur öğrenilecektir (Berry, Phinney, Sam ve Vedder, 2006, s. 307). Almanya'da yedi sene ikamet eden Salih'in ise kendi kültürel kimliğini bilinçli bir şekilde muhafaza etmeyi tercih ederek “ayırışma” stratejisini benimsediği anlaşılmaktadır.

2.2. Ekonomik uyum

Şerif Benekçi, çeşitli işlerde çalışan şahısları aracılığıyla Almanya'daki çalışma koşullarına ve Alman disiplininin iş yaşamına yansımalarına romanlarında yer verir. *Bir Şafak Yürüyüşü*'nün başkışilerinden biri olan Özer, Almanya'ya turist vizesi ile giriş yaptığı için ilk olarak Ruhr Havzası'nda

kaçak işçilerin çalıştırıldığı bir maden ocağında işe başlar. Türkler haricinde İtalyan, Yugoslav, Romen işçilerin de çalıştırıldığı maden ocağı, işçi kazalarına meydan verecek kadar olumsuz şartlara sahiptir. Özer, çalışmaya başlamasından “daha altı ay geçmeden bir deri, bir kemik kalmış”tır (Benekçi, 1988, s. 21) ve ağır çalışma koşulları ile ihmalkârlık sebebiyle meydana gelen bir iş kazası neticesinde sağ elinin başparmağı ile işaret parmağının yarısını kaybetmiştir.

Halil de önce bir maden ocağında çalışmış fakat zor çalışma şartlarına dayanamadığından işine son verilmiştir. Bir tanıdığıının vesilesiyle, yazarın romanlarında yer alan birçok şahıs gibi, “Alman ekonomisinin can damarı olarak nitelenen” (Benekçi, 1988, s. 224) Daimler Benz’in Böblingen’deki fabrikasında işçi olarak çalışmaya başlamıştır. Bu süreçte aynı firmada çalışan Mehmet ile birlikte her an “işten atılırım” (Benekçi, 1988, s. 30) korkusuyla yaşadıklarını belirtir. Zira göçün ilk yıllarında “Alman politikaları göçmen işçileri işe alınabilecek, kullanılabilir ve işverenler istediğinde tekrar kovulabilecek geçici emek birimleri olarak tasavvur” (Castles ve Miller, s. 100) etmektedir. İşverenlere karşı duyulan bu güvensizlik göçmenlerin uyum süreçleri üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir.

Almanya, işçi göçü için birçok ülke ile anlaşmalar yapmıştır. Bu ikili anlaşmanın tarafları olan ülkeler iş gücü istihdamını, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki sosyoekonomik farkları ortadan kaldırmayı hedefleyen bir tür gelişimsel model olarak değerlendirmişlerdir. Bu işçilerden göç ettikleri ülkelerde bilgi ve beceriler kazanmaları, daha sonra da ülkelere dönerek kazandıkları bu bilgi ve becerileri yenilikçi bir şekilde kendi ekonomilerine katkıda bulunmak için kullanmaları, yani “beşeri sermaye” işlevi görmeleri beklenmiş, fakat bu uygulamada gerçekleşmemiştir (Okuyuz, 2012, s. 234). Zira yabancı işçiler her türlü olanak ve hizmetten yoksun olarak, yerli halkın çalışmak istemediği güvencesiz, sağlıksız, ağır ve düşük statülü işlerde çalıştırılmışlardır (Canatan, 1990, s. 23). Türk göçmenlerin çoğu da bir an önce hedefledikleri parayı kazanıp memleketine dönebilmek için “daha ağır fakat ücreti daha dolgun” (Benekçi, 1988, s. 117) işlerde çalışmayı kabul etmişlerdir.

Şimdi Ağlamak Vakti romanında Orhan, “insan gücü açığını kapatarak, dünyaya yeni bir Alman mucizesi göstermek” isteyen Almanların, Türk işçilere “insan gözüyle bak”madıklarını belirtir (Benekçi, 2013, s. 204). *Kumsalı Olmayan Ada*’nın başkışisi Salih ise fabrikalardaki çalışma koşullarından bahsederken farklı bir değerlendirmede bulunur:

“Alman işletmelerinde işçiler, dev bir çarkın küçük birer parçasından farksızdır. Ötede bir yerde işçi bir hata yapar ya da beklenmedik bir aksilik olursa ki bu çok ender olur, bu durum en az on tezgâhi etkiler.

Bunun için adamlar, hemen devreye girecek yedek işçileri ikinci derecede işlerde istihdam ederler. İnsan bir robottur burada; ona bu gözle bakılır; fakat bu robotun nihayet bir insan olduğu da asla göz ardı edilmez: İşine ve milliyetine bakılmaksızın, her işçiyle tek tek iletişim kurulur, küçük bir rahatsızlık belirtisi, en az üç gün istirahat almak için yeterli sebeptir. Namaz kılan işçiye, işi aksatıyorsun demek şöyle dursun, o müslümana ibadetini hatırlatmak hıristiyan bir formene ya da çalışma arkadaşlarına zevk verir” (Benekçi, 1990, s. 131-132).

Bu alıntıda görüldüğü üzere Salih’in çalıştığı fabrikada işçilerin sağlık sorunları ve dinî yükümlülükleri, işverenler tarafından insanî bir yaklaşımla dikkate alınmaktadır.

Bir Şafak Yürüyüşü romanının başkışisi Halil’e göre Almanlar, “yeteneğe bütün yollar aç”maktadırlar (Benekçi, 1988, s. 86). Bu sayede çalıştığı fabrikada bir tasarruf yöntemi önermesi üzerine yönetim tarafından kendisine “buluş ödülü” (Benekçi, 1988, s. 85) verilir. Bu tavırlarının kaynağı sahip oldukları çalışma disiplindir:

“Şu dünyada işiyle Almanlar kadar bütünleşmek şöyle dursun işinin bir parçası haline gelip ondan mahrum kalınca sudan çıkmış balık gibi olan bir başka millet var mıdır? Mehmet böyle düşünmüştü o an. Hafta sonu geliverecek diye ödü kopan çok Alman iş arkadaşı tanıyordu. İşinin tutsağı, bir yerde gönüllü kulu olan bu insanların daha neleri vardı onu şaşırtan, hayretlere düşüren” (Benekçi, 1988, s. 204).

Bu sebeple fabrikalarda işinde başarılı bir performans sergileyen işçiler ödüllendirilmelerinin yanı sıra şefleri ve ustaları tarafından da korunmaktadırlar (Benekçi, 1988, s. 220). Bu durum da yerli işçilerin zaman zaman “kıskançlık” (Benekçi, 1988, s. 79) duymalarına sebep olmaktadır.

Özer, yaşadığı iş kazasında sonra işverenin verdiği cüz'î tazminatı kabul etmeyerek çalıştığı firmaya dava açmış ve yüksek bir meblağ tazminat almıştır. Bu parayla el işi çini tabaklar, bakır kaplar, antika kilim ve halıların satışını yapacağı bir dükkân açar. Bir uçak şirketinin de acenteliğini üstlenir. Bir süre sonra Halil ve Mehmet'i de işe ortak olarak alır ve dükkânı mini süpermarkete çevirerek işlerini büyütür.

Bu tür girişimcilik hareketleri, göçmenlerin dışlandıkları ve kenara itildikleri bir toplumda gelecekle ilgili güvence altına almalarına imkan vermektedir ve işçi konumundan işveren konumuna yükselmelerini sağlayarak kendilerine iş, gelir ve prestij sağlamaktadır (Canatan, 1990, s. 124-125). Göçmenlerin kalma veya dönüş yapma olasılıklarını belirleyen önemli etkenler arasında da yaşam, iş, gelir ve konuttan duyulan memnuniyet ya da memnuniyetsizlik gelmektedir (Shamsuddin, 2019, s. 20). Bu sebeplerle Halil, Özer ve Mehmet; maden ocaklarında veya fabrikalardaki meslekî becerilerine uygun olmayan ağır çalışma koşullarına sahip işlerde çalışmak yerine kendi işlerini kurmaları sayesinde toplum içinde bir statü kazanarak ekonomik açıdan uyum sağlamayı başarırlar ve Almanya'da kalıcı olmaya karar verirler.

Şimdi Ağlamak Vakti'nde ise Türk göçmenler “prodüktif bir anlamı olan işçi yatırım ortaklıkları” (Canatan, 1990, s. 121) teşebbüsü yoluyla kendilerine Türkiye'de bir iş kurarlar. Gediz bölgesinden Almanya'ya işçi olarak giden birçok kişi 1975 senesinde kesin dönüş yapar, geride kalanlar ise hem çalışıp para biriktirmeye devam ederler hem de tasarruflarını Alman bankalarına yatırmaktansa memleketlerinde yatırım yaparak değerlendirmek isterler. Orhan ve Süleyman'ın önderliğinde İstanbul'da inşaat malzemesi satan bir iş yeri açılırken ardından Dortmund'da bir süpermarket açma fikri gündeme gelir. Bu örnek Almanya'da bulunan Türk göçmenlerin anayurtları ile bağlarını koparmamaya özen gösterdiklerini ve kendi işlerini kurabilmek için göç ettikleri ülkede kolaylıkla örgütlenebildiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca işçilikten kazandıkları parayla her iki ülkede de işveren konumuna yükselebilecektir. Bu da ekonomik uyum düzeyleri üzerinde olumlu bir etki oluşturacaktır.

Sonuç

Şerif Benekçi, dış göç olgusunu ele aldığı *Şimdi Ağlamak Vakti*(1986), *Bir Şafak Yürüyüşü*(1988) ve *Kumsalı Olmayan Ada*(1990) adlı romanlarında, 1970'li yıllarda Almanya'da yaşayan Türk ve Müslüman göçmen şahıslarının göçten önceki yaşantılarını, göç sonrasında yaşadıkları uyum sorunlarının sebeplerini ve bu sorunlarla başa çıkma biçimlerini ele alır. Bu şahısları göç etmeye iten işsizlik, daha iyi bir yaşam sürme isteği, eğitim gibi sebepleri; bireysel beklentileri ve dönemin siyasî, toplumsal ve ekonomik şartlarını göz önünde bulundurarak eleştirel bir gözle değerlendirir. Göç sonrasında yaşanan kültürleşme ve uyum sürecini ise başkışilerin topluluk bazında gözlemlerine ve düşüncelerine dayanarak, bireysel düzeyde ise iç dünyalarına odaklanarak yansıtır.

Şerif Benekçi, Türk ve Müslüman göçmenlerin Almanya'daki yaşamlarını, iki toplum arasındaki kültürel farklılıklara değinerek sosyolojik, bireysel sorunlarına odaklanarak psikolojik, çalışma koşullarına dikkat çekerek de ekonomik boyutu ile değerlendirir. İki toplum arasındaki farklılıkları; Türk-Alman, Müslüman-Hristiyan ve Doğu-Batı karşıtlığı üzerinden ele alır. Bu etnik, dinî ve bölgesel farklılıklardan kaynaklanan kültürel mesafenin büyüklüğü, iki toplumun birbirine ön yargılı şekilde yaklaşmasına sebep olur. Bunun neticesinde Alman toplumu, Türk ve Müslüman göçmenleri ötekileştirip dışlarken Türk ve Müslüman göçmenler de Alman toplumuyla kültürel etkileşime girmek ve iletişim kurmak konusunda isteksiz davranırlar ve içe kapanırlar.

Bu romanlarda yaşadıkları psikolojik uyum sorunları ile ön plana çıkan başkışilerin tümü eğitilmiş, okuyan, yazan ve fikir üreten gençlerdir. Bu sebeple hem ev sahibi hem de kendi mensup oldukları toplumu, birlikte yaşamaya karşı verdikleri tepkiler açısından eleştirel bir gözle analiz ederler. Göçmenlere karşı gösterdikleri ötekileştirici ve dışlayıcı tutum sebebiyle Alman toplumuyla, kendi kültürlerini sorumluluktan uzak davranışlarıyla olumsuz şekilde temsil etmelerinden dolayı ise Türk ve Müslüman göçmenlerle etkileşime girmekten kaçınırlar. Bu sebeple kendilerini çevrelerinden izole ederek sosyal destekten mahrum kalan gençlerin, yabancı bir toplum içinde kaybolmamak ve uyum sorunlarıyla başa çıkabilmek için dinî ve kültürel değerlerine sığındıkları, tek başlarına ya da kendileri gibi düşünen insanlarla birlikte kimliklerini koruma veya inşa etme mücadelesi verdikleri görülmektedir.

Şerif Benekçi, romanlarında Türk ve Müslüman işçilerin çalışma koşullarını, başkışilerinin gözlemleri ve deneyimleri vasıtasıyla aktarır. Bu çalıştıkları işlerin ağır ve yorucu olması, meslekî becerilerine ve eğitimlerine uygun olmaması ve işten atılma korkusu yaşamaları göçmenlerin uyum süreçlerini ve içinde yaşadıkları topluma karşı aidiyet duymalarını olumsuz şekilde etkiler. Bu sebeple göçmenler, işçi olarak kazandıkları gelir sayesinde Almanya'da veya Türkiye'de kuracakları bir işle kendilerini ekonomik olarak güvenceye almaya çalışırlar.

Sonuç olarak Şerif Benekçi'nin romanlarında yer alan Türk ve Müslüman göçmen şahısların; kendi kültürlerini korumak ve devam ettirebilmek için Alman toplumuyla bütünleşmeye çalışmak yerine ayrışmayı seçtikleri, kendilerini ev sahibi kültürden soyutlayan benimsedikleri bu kültürleşme stratejisinin de sosyokültürel ve psikolojik açıdan yaşadıkları topluma uyum sağlamalarını zorlaştırdığı görülmektedir. Bu süreçte göçmen şahıslar için uyum sorunlarıyla baş etmede, dinin ve ekonomik güvence elde etmenin önemli bir rolü olduğu anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- Abadan-Unat, N. (2006). *Bitmeyen göç: Konuk işçilikten ulus ötesi yurttaşlığa* (2. baskı). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Adıgüzel, Y. (2016). *Göç sosyolojisi*. Ankara: Nobel.
- Akgün, A. (2015). Türk edebiyatı bağlamında edebiyat-göç ilişkisi ve göçmen edebiyatları üzerine bir değerlendirme. *Göç Dergisi*, 2(1), 69- 84.
- Akhtar, S. (2010). *Göç ve kimlik: Kargaşa, sağaltım ve dönüşüm* (M. Alkan, S. Uyanık, A. A. Köşkdere, Çev.). A. A. Köşkdere (Ed.). İzmir: Odağ Psikanaliz ve Psikoterapi Eğitim Hizmetleri.
- Alver, K. (2006). *Edebiyat sosyolojisi* (2. baskı). İstanbul: Hece.
- Aycan, Z. ve Berry, J. W. (1996). Impact of employment-related experiences on immigrants' psychological well-being and adaptation to Canada. *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue canadienne des sciences du comportement*, 28(3), 240-251.

- Aydın, N., Fischer, P. ve Frey, D. (2010). Turning to god in the face of ostracism: Effects of social exclusion on religiousness. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 36(6), 742-753.
- Banu, A. (1977). Şerif Benekçi ile mülakat. *Töre Dergisi*, 76, 28-29.
- Benekçi, Ş. (1988). *Bir şafak yürüyüşü*. İstanbul: İklim.
- Benekçi, Ş. (1990). *Kumsal olmayan ada*. İstanbul: Timaş.
- Benekçi, Ş. (2013). *Şimdi ağlamak vakti*. İstanbul: Eşik.
- Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 46(1), 5-34.
- Berry, J. W. (2001). A psychology of immigration. *Journal of Social Issues*, 57(3), 615-631.
- Berry, J. W. (2005). Acculturation: Living successfully in two cultures. *International Journal of Intercultural Relations*, 29(6), 697-712.
- Berry, J. W., Phinney, J. S., Sam, D. L. ve Vedder, P. (2006). Immigrant youth: Acculturation, identity and adaptation. *Applied Psychology: An International Review*, 55(3), 303-332.
- Berry, J. W., Poortinga, Y. H., Breugelmans, S. M., Chasiotis, A. ve Sam, D. L. (2011). *Cross-cultural psychology: Research and applications*. New York: United States of America by Cambridge University Press.
- Canatan, K. (1990). *Göçmenlerin kimlik arayışı -konuk işçilikten yerleşik göçmenliğe-*. İstanbul: Endülüs.
- Castlers, S. ve Miller, M. J. (2008). *Göçler çağı: Modern dünyada uluslararası göç hareketleri*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Değirmenci, H. (2008). Şerif Benekçi'nin romanlarında din ve mistisizm. 38. *ICANAS: Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi-Edebiyat Bilimi, Sorunları ve Çözümleri (Cilt 1)*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları. 491-506.
- Faist, T. (2003). *Uluslararası göç ve ulusaşırı toplumsal alanlar* (A. Z. Gündoğan, C. Nacar, Çev.). İstanbul: Bağlam.
- Gezici Yalçın, M. (2017). *Göç psikolojisi: Göçmen gerçeğini anlamlandırmaya dönük bir sosyal psikoloji derlemesi*. Ankara: Pharmakon.
- Göze, M. (1996, 20 Ağustos). Sanat, ahlâklı olmalı. *Türkiye Gazetesi*, 10.
- Günay, Ü. (2003). Göç, din ve değişme: Batı Avrupa'daki Türk işçileri örneği. *Bilimname*, 3, 35-64.
- Günay, Ü. (2012). *Din sosyolojisi* (11. baskı). İstanbul: İnsan.
- Gündoğan, H. (1986a). Romancı Şerif Benekçi ile "roman ve romanımız" üzerine bir söyleşi. *Aylık Dergi*, 87, 90-94.
- Gündoğan, H. (1986b, 22 Nisan). Şerif Benekçi ile "Şimdi Ağlamak Vakti" üzerine bir sohbet. *Millî Gazete*, 5.
- Kartal, S. G. (2019). "Şerif Benekçi". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (20. Yüzyıldan günümüze 1860-1985)*, 20.07.2020 tarihinde <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/benekci-serif> adresinden edinilmiştir.
- Kaya, Ayhan (2016). *İslâm, göç ve entegrasyon: Güvenlikleştirme çağı* (N. Y. Ural, Çev.). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Nail, Thomas (2015). *The figure of the migrant*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Okyayuz, Mehmet (2012). Continuity and change: Immigration policies in Germany from the sixties to the present. *Turkey, migration and the EU: Potentials, challenges and opportunities*. S. Paçacı Elitok, T. Straubhaar (Ed.). Hamburg: Hamburg University Press. 229-258.

- Maydell-Stevens, E., Masgoret, A. ve Ward, T. (2007). Problems of psychological and sociocultural adaptation among Russian speaking immigrants in New Zealand. *Social Policy Journal of New Zealand*, 30, 178-198.
- Shamsuddin, M., Katsaiti, M. (2019, 4 December). Migration and happiness: Evidence from Germany. *Journal of Happiness Studies*, 1-25.
- Şen, F. (1994). Racism in Germany and its impact on the Turkish minority. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 24, 1-10.
- Taşdelen, A. (1990). Günümüz romancılarından Şerif Benekçi ile. *İslâm Aylık Mecmua*, 83, 69-70.
- Toksöz, G. (2006). *Uluslararası emek göçü*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Ward, C., ve Kennedy, A. (1993). Psychological and socio-cultural adjustment during cross-cultural transitions: A comparison of secondary students overseas and at home. *International Journal of Psychology*, 28(2), 129-147.
- Ward, C., ve Kennedy, A. (1999). The measurement of sociocultural adaptation. *International Journal of Intercultural Relations*, 23(4), 659-677.
- Ward, C., Okura, Y., Kennedy, A. ve Kojima, T. (1998). The U-curve on trial: A longitudinal study of psychological and sociocultural adjustment during cross-cultural transition. *International Journal of Intercultural Relations*, 22(3), 277-291.
- Ward, C., ve Rana-Deuba, A. (2000). Home and host culture influences on sojourner adjustment. *International Journal of Intercultural Relations*, 24(3), 291-306.
- Yardımlı, M. N. (1986, 5 Nisan). Şimdi ağlamak vakti üzerine Şerif Benekçi ile görüşme. *Türkiye Gazetesi*, 19.
- Zick, A., Wagner, U., van Dick, R., ve Petzel, T. (2001). Acculturation and prejudice in Germany: Majority and minority perspectives. *Journal of Social Issues*, 57(3), 541-557